

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Dinjaški

Whistleblowers – Etični uporniki

diplomsko delo

LJUBLJANA 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Dinjaški

Mentorica: izr. prof. dr. Dana Mesner Andolšek

Whistleblowers – Etični uporniki

diplomsko delo

LJUBLJANA 2007

WHISTLEBLOWERJI – ETIČNI UPORNIKI

Kaj motivira člana organizacije, da se, navkljub tveganju izgube položaja in izpostavljenosti povračilnim ukrepom, odloči notranji ali zunanji javnosti razkriti nepravilnosti, ki se izvajajo znotraj njegovo organizacije, in ki jim je priča, je vanje vpleten, ali je o njih obveščen? Gre za pojav whistleblowinga, enega od načinov etičnega upora članov organizacije, katerega namen je ščitenje javne koristi pred zlorabo. Obstaja več teorij o whistleblowingu, kot tudi nasprotujoča si mnenja o tem, kdaj je whistleblowing upravičen, in kdaj gre za neupravičeno izdajo organizacije oz. izdajanje zaupnih podatkov. Glavni namen pričujočega dela je raziskati ozadje izbranih primerov whistleblowerjev in s primerjalno analizo ugotoviti, ali obstajajo univerzalni motivacijski dejavniki ki privedejo do whistleblowinga, in ali je možna kategorizacija whistleblowerjev glede na dejavnike, kot sta položaj v organizaciji in izobrazba. Poleg navedenega to delo vključuje še primerjavo zakonske zaščitenosti whistleblowerjev med Slovenijo in državami, kjer so zakonske regulacije na tem področju že dlje časa dobro opredeljene. Nazadnje se delo dotika še vprašanja naklonjenosti slovenskega javnega mnenja pojavu whistleblowinga.

Ključne besede: Whistleblowing, morala, zaupne informacije, zakonodaja

WHISTLEBLOWERS – ETHICAL RESISTERS

What motivates a member of an organization to expose malpractices taking place within his or her organization, which he or she may be a part of, a witness to, or is aware of, to either internal or external public, despite the risk of losing their position within the organization and facing serious repercussions? This refers to whistleblowing, one of the faces of ethical resistance within an organization, the intention of which is to protect the public wellbeing. There are several theories on whistleblowing as well as contradicting opinions on what should be perceived as justified whistleblowing and when the action should simply be considered as an unjustified disclosure of confidential information. The main purpose of this work is to explore the background of selected whistleblower cases and use comparative analysis to discover potential universal motives which trigger the act of whistleblowing, as well as to define the possibility of classifying whistleblowers according to the factors of rank and education. In addition, this work also includes a comparison of legal protection of whistleblowers in Slovenia and in countries where legislation in this field has been well established and defined. Lastly, there is also a chapter dedicated to the Slovene public opinion on the matter of whistleblowing and exposing corruption.

Keywords:

Whistleblowing, ethics, confidential information, legislation

UVOD	6
1. TEORIJE WHISTLEBLOWINGA	9
1.1 DEFINICIJE WHISTLEBLOWINGA	9
1.2 UPRAVIČENOST WHISTLEBLOWINGA	10
1.2.1 PARADOKS WHISTLEBLOWINGA	12
1.3 KDO SO WHISTLEBLOWERJI?	14
1.3.1 IZKLJUČITVE	15
1.4 DILEMA POTENCIALNEGA WHISTLEBLOWERJA: TRIJE MOGOČI POSTOPKI ZA RAZKRIVANJE NEPRAVILNOSTI V ORGANIZACIJI	16
2. ANALIZA PRIMEROV WHISTLEBLOWINGA	17
2.1 ZAČETKI ETIČNEGA UPORA	17
2.2 KATEGORIJE WHISTLEBLOWERJEV	17
2.3 PRIMERI	20
2.3.1 FRANK CAMPS VS. FORD MOTOR COMPANY (1978).....	20
2.3.2 AFERA WATERGATE (1972)	21
2.3.3 CHALLENGER (1986)	23
2.3.4 FRANK SERPICO IN NEWYORŠKA POLICIJA (1970).....	25
2.3.5 CHRISTOPH MEILI (1997)	26
2.3.6 JEFFREY WIGAND VS. BROWN & WILLIAMSON (1993).....	27
2.3.7 KATHRYN BOLKOVAC VS. DYCORN (2001).....	29
2.3.8 SHERRON WATKINS VS. ENRON (2001/02).....	30
2.3.9 DANIEL ELLSBERG IN DOKUMENTI IZ PENTAGONA (1971)	31
2.3.10 PAUL VAN BUITENEN VS. EUROPEAN COMMISSION (1998)	33
2.3.11 MORDECHAI VANUNU VS. IZRAEL (1986).....	34
2.3.12 KATHARINE GUN VS. GCHQ (2003)	35
2.3.13 MAJOR LADISLAV TROHA VS. SLOVENSKA VOJSKA (1998).....	37
2.4 ANALIZA: KOMPARATIVNA METODA	39
3. PRAVNI VIDIKI WHISTLEBLOWINGA	48
3.1 ZDA	48
3.1.1 FALSE CLAIMS ACT (1986).....	48
3.1.2 SARBANES – OXLEY ACT (2002)	49
3.2 VELIKA BRITANIJA	51
3.2.1 PUBLIC INTEREST DISCLOSURE ACT (1998).....	51
3.3 NIZOZEMSKA	53
3.4 AVSTRALIJA – NEW SOUTH WALES	54
3.5 SLOVENIJA	56
3.5.1 ZAKON O DELOVNIH RAZMERNIH (ZDR, 2003).....	56
3.5.2 ZAKON O JAVNIH USLUŽBENCIH (ZJU-UPB1, MAREC 2005)	57
3.5.3 ZAKON O RATIFIKACIJI KAZENSKOPRAVNE KONVENCIJE (EU) O KORUPCIJI (MAREC 2000)	57

3.5.4 ZAKON O RATIFIKACIJI CIVILNOPRAVNE KONVENCIJE (EU) O KORUPCIJI (APRIL 2003).....	58
3.5.5 ZAKON O PREPREČEVANJU KORUPCIJE (ZPKOR, JANUAR 2004).....	58
4. SLOVENSKO JAVNO MNENJE: STALIŠČA O KORUPCIJI IN 'ŽVIŽGAŠTVU'	60
5. ZAKLJUČEK.....	65
6. LITERATURA IN VIRI.....	68

UVOD

Nevarne jedrske elektrarne, strupeni odpadki, trženje nevarnih zdravil, zakrivanje stroškov za razvoj orožja, zloraba javnih sredstev ipd. – vse to so teme, ki jih pogosto spremljamo v dnevnih novicah. Afere v politično-gospodarskih krogih, korupcija v vladnih organih in zloraba moči na visokih položajih v velikih organizacijah nas spremljajo na vsakodnevni medijski agendi.

Vse našteje organizacije so hierarhične, vodstvo pa od zaposlenih pričakuje konformnost in popolno zvestobo. Večina zaposlenih se o družbeni odgovornosti svojega dela ne sprašuje, četudi že imajo dvome o odgovornosti organizacije same, nekateri pa na tako brezpogojno lojalnost in ubogljivost ne pristanejo. Nekateri se odločijo javno in aktivno nastopiti proti praksam, ki so jim v svoji organizaciji priča in ki grozijo javnemu dobremu. V zadnjem stoletju so prav ti vzpostavili novo tradicijo upora in s tem mnogi tvegali svoje kariere, življenje in varnost družine – mediji so jih označili za *etične upornike* ali *whistleblowerje*.

V pomenu angleške besede *whistleblowing* se skriva opozorilo na neko stanje ali dejavnost z žvižgom na piščalko. Izvor pomena se nanaša na policista, ki opominja javnost s svojimi žvižgi, oziroma na športnega sodnika, ki ustavi igralca po prekršku, ki ga je ta naredil. Termin se uporablja za enega izmed načinov razkrivanja zaupnih informacij zato, ker gre za dejanje, katerega namen je opozoriti, da je nekaj narobe, in to zaustaviti.

Beseda *whistleblowing* se v slovenščino prevaja kot *žvižgaštvo*, akterji pa so *žvižgači*. V primerjavi z angleško verzijo izraza je jasno, da slovenski prevod nima enake *teže* in sam po sebi ne nakazuje na žvižg, namenjen opozorilu. Ker je relativno nova beseda v slovenskem besedišču, tudi nima ustaljenega pomena, zaradi katerega bi bilo takoj razvidno, na kaj se izraz nanaša, in je tako za opis pojavov v tem delu neustrezna.

Whistleblowerji sodijo med etične upornike, kot nakazuje že sam naslov tega diplomskega dela. Nikakor pa besedne zveze etični uporniki ne moremo uporabiti kot

slovenskega nadomestka za whistleblowerje, saj je etičen upor mnogo širši pojem in vključuje vse vrste upora (ne le razkrivanja informacij), ki imajo etično osnovo. Kljub temu je ta besedna zveza uporabljena v naslovu, saj nakazuje na temo dela, in sicer na prepoznanje etičnega motiva kot univerzalnega motiva whistleblowerjev. Pomebno je torej odgovoriti na vprašanje, ali so res vsi whistleblowerji etični uporniki.

Zaradi navedenih pomanjkljivosti besed ‚žvižgaštvo‘ in ‚žvižgači‘ ter zveze ‚etični uporniki‘ bom v nadaljevanju uporabljala angleško besedo whistleblowing in njene izpeljanke. Zapis angleške besede whistleblowing se v slovenskem jeziku ne spremeni, uporabljamo torej citatni zapis whistleblowing, izvajalci pa so whistleblowerji.

Whistleblowing je kompleksen in ambivalenten pojav, jedro mnogih razprav teoretikov poslovne etike, ki poraja marsikatero vprašanje. Eno največkrat ponovljenih je: Ali je whistleblowing pozitiven ali negativen pojav? Pozitiven je v tem, da razkrije prestopke, negativen v tem, da spodkoplje zaupanje med zaposlenimi. Čeprav so bili nekateri whistleblowerji obravnavani kot junaki in portretirani v medijih in celo v filmih, jih ljudje mnogokrat vidijo kot izdajalce.

Več odgovorov na to in druga vprašanja, povezana z whistleblowingom, bom predstavila v pričujočem delu, kjer bom v prvem poglavju poskusila strniti in predstaviti različne teorije ter s tem tudi ločiti med ‚pravim‘ whistleblowingom in ‚nepravim‘ oziroma med ‚upravičenim‘ in ‚neupravičenim‘, predstaviti whistleblowerje in njihove značilnosti, pa tudi definirati, kdo ni whistleblower, četudi jim je v marsičem podoben. Predstavila bom tudi različne postopke razkritja nepravilnosti, ki jih potencialni whistleblower lahko uporabi.

V drugem poglavju bom analizirala trinajst primerov whistleblowinga z različnih koncev sveta, dogodke, ki so jih sprožili, mogoče razloge, ki so spodbudili odločitev akterja za razkritje, postopke, ki so jih uporabili, in posledice, ki so jih utrpeli sami, pa tudi posledice za organizacijo in družbo nasploh. Vsakega whistleblowerja bom skušala opredeliti glede na poklic, stopnjo izobrazbe in položaj na hierarhični lestvici organizacije. Pridobljene podatke bom med seboj primerjala s komparativno analizo.

Glavno vprašanje, na katerega želim s tem delom odgovoriti, je, ali obstajajo univerzalni združevalni dejavniki whistleblowinga, torej kaj je tisto, kar whistleblowerje žene v tveganje izgube zaposlitve, ugleda, v medijsko izpostavljenost in celo fizično ogroženost.

Moja začetna hipoteza je, da je moralni čut univerzalni dejavnik, ki sproža akcijo pri whistleblowerjih. Za potrditev te hipoteze bom uporabila metodo komparativne analize po Raginu, ki preučuje vzorce podobnosti in razlik pri srednje velikem številu primerov, njen cilj pa je ugotoviti skupne lastnosti vseh primerov, vključenih v študijo (Ragin, C., 1994). S to metodo bom tako whistleblowerje, katerih primere bom analizirala, poskusila razvrstiti v tipične skupine. Namen komparativne analize, ki bo sledila na podlagi trinajstih predstavljenih primerov, bo torej ugotoviti, če se lastnosti skupin razlikujejo in v čem, ter ugotoviti, če v whistleblowingu ne glede na poklicno in izobrazbeno strukturo obstajajo univerzalni motivacijski dejavniki in kateri to so.

V tretjem poglavju bom poskusila prikazati tudi stanje zakonske zaščitenosti whistleblowerjev v Sloveniji in ga primerjati s stanjem zakonodaje na tem področju v državah, ki imajo zakonodajo in postopke v primeru whistleblowinga na visoki ravni razvitosti. V četrtem poglavju pa bom z analizo izvečkov raziskave ‚Stališča o korupciji‘, ki ga je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij Inštituta za družbene vede Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, skušala prikazati smernice javnega mnenja o razkrivanju korupcije pri nas.

V zaključku bom skušala odgovoriti na vprašanja, zakaj se nekateri odločijo za ‚žvižg‘, drugi, v enakih okoliščinah in z istim védenjem, pa ne, pa tudi kdaj in v kakšnih okoliščinah je nekdo ‚moralno obvezan k žvižgaštvu‘, kakšne so posledice whistleblowinga za whistleblowerja samega – tako notranje, psihične, kot tudi družbene – in kakšna zakonodaja ga ščiti (omejuje) ter nenazadnje, kakšne so posledice whistleblowinga za organizacije in družbo nasploh.

1. TEORIJE WHISTLEBLOWINGA

1.1 Definicije whistleblowinga

Whistleblowing je najpogosteje definiran kot ‚razkritje nelegalnih, nemoralnih ali nelegitimnih dejanj, ki potekajo pod nadzorom delodajalcev (sedanjega ali bivšega) člana organizacije, ta pa jih posreduje drugim osebam ali organizacijam, ki bi lahko vplivala na potek spornega dejanja. Član organizacije, ki to dejanje ali dogajanje razkrije – whistleblower – nima moči ali avtoritete, da bi povzročil spremembe, zato se mora obrniti na nekoga z večjo močjo ali avtoriteto‘ (Near & Miceli 1985: 4).

Definicije whistleblowinga različnih teoretikov temeljijo predvsem na sestavnih dejavnikih, ki ‚pravi‘ whistleblowing določajo.

Po Boylu za whistleblowing velja

- razkritje informacij – notranjih ali zunanjih – mora biti narejeno z dobrim namenom,
- razkritje mora opraviti sedanji, nekdanji ali morebitni bodoči zaposleni,
- pokazati se mora povezava med informacijo in napačnim vodenjem delodajalca,
- obstajati morajo dokazi o prestopku kot tudi informacije o identiteti prestopnika (Boyle 1990: 821–830).

Po Kloppersu je dejanje whistleblowing, če je

- razkritje v dobro javnosti,
- gre za razkritje v zvezi s kriminalnimi dejavnostmi, kršitvami zakonov, z zlorabami položaja, ogrožanjem zdravja ali varnosti katerega koli posameznika in v zvezi s kakršnimi koli zlorabami, lahko gre tudi za razkritje glede osebne škode pritožnika (Kloppers 1997: 240–241).

Nekateri teoretiki pravijo, da lahko o whistleblowingu govorimo le, ko so informacije dane v vpogled javnosti, Dandekarjeva (1991: 91) pa na primer ugotavlja, da je za menedžerje (odgovorne v hierarhiji organizacije) whistleblowing vsak obhod običajne komandne verige, četudi informacije v javnosti niso razkrite – interni whistleblowing.

Jasno je, da popolno strinjanje o definiciji whistleblowinga ne obstaja, kljub temu da so sestavni dejavniki večinoma enotni pri različnih teoretikih. Razpravljanje na temo whistleblowinga pa se v kompleksnosti razvije pri vprašanju njegove upravičenosti – torej kaj je tisto, kar dela whistleblowing družbeno (ne)upravičljivo.

1.2 Upravičenost whistleblowinga

Norman Bowie navaja šest ‚idealnih‘ okoliščin, v katerih je whistleblowing upravičen.

1. Dejanje izhaja iz primernih moralnih motivov preprečevanja nepotrebne škodovanja drugim.
2. Akter pred javnim razkrivanjem nepravilnosti uporabi vse notranje postopke, ki so na voljo, razen v izjemnih okoliščinah.
3. Akter ima dokaze, ki so prepričljivi za vsako razumno osebo.
4. Akter se zaveda resne nevarnosti, ki je lahko posledica dejanja.
5. Akter ravna v skladu s svojo odgovornostjo za ‚izogib in/ali razkritje moralnega prekrška‘.
6. Akterjevo dejanje ima racionalne možnosti uspeha (Glazer & Glazer 1989: 4).

Whistleblowing kot razkrivanje korupcije v vladi in industriji se sam po sebi zdi inherentno moralno upravičeno dejanje, akterji pa junaki. Kot posledica so bolj znani primeri prešli že skoraj v herojske mite, ovekovečene na platnu, postali so del popkulture. Črno-belo dojemanje prikazuje whistleblowing kot absolutno dobro v boju s ‚korporacijo‘, absolutnim slabim. Primeri filmov *Erin Brokovich*, *Marie*, *Serpico*, *The Insider* (dr. Wigand in razkritja zavajanja javnosti tobačne industrije), medijske obdelave

odmevnih primerov, kot je Challenger, in celo afere Watergate prikazujejo splošno percepcijo whistleblowinga kot dejanja sodobnih herojev.

Kljub temu pa je vprašanje precej globlje. Kdaj je whistleblowing upravičen, in kdaj ne?

Teoretik upravičenosti whistleblowinga, Michael Davis, prepoznava po standardni teoriji whistleblowinga tri (povezane) primere, v katerih je neko dejanje potencialno lahko upravičeno.

1. Dejanje je lahko nekaj, kar morala dovoljuje. Mnoga dejanja (npr. jesti sadje za kosilo) so moralno nevtralna dejanja – v šibkem smislu, tudi če obstajajo še druge opravičljive alternative.
2. Dejanja so lahko moralno opravičljiva v močnejšem smislu. Ne le, da jih je moralno prav izvajati, ampak je izvajati kar koli drugega moralno neopravičljivo. Ta dejanja so moralno ‚nujna‘.
3. Nekatera dejanja, čeprav moralno opravičena v šibkem smislu, so kljub temu nujna glede na okoliščine. Obvezna so torej zaradi nekih drugih, ne-moralnih upoštevanj. So *racionalno*, a ne moralno zahtevana (Davis 1996).

Davis problematiko whistleblowinga vidi predvsem v njegovem organizacijskem kontekstu. Whistleblower je tisti, ki javnosti razkriva zaupne podatke o svoji lastni organizaciji, katere član je ali je bil, in ki so mu bili posredovani *zaupno*. Poleg tega whistleblower podatkov ne razkriva za zaščito samega sebe – nima torej izgovora za razkrivanje zaupnih informacij, temveč se sklicuje na to, da počne *tisto, za kar verjame, da mora narediti*. Če tega ne more iskreno trditi, ni zares whistleblower.

Po standardni teoriji (De George v Davis 1996) je nelojalnost, ki je brez izjeme spremljevalna značilnost whistleblowinga, moralno sprejemljiva le, ko:

1. bo organizacija, ki ji whistleblower pripada, skozi svoje izdelke ali politiko resno škodovala javnosti (uporabnikom izdelka, nedolžnim ‚opazovalcem‘ ali splošni javnosti),

2. je bodoči whistleblower zaznal to potencialno grožnjo, o njej poročal neposrednemu nadrejenemu, pri čemer je tako grožnjo samo kot svoje nasprotovanje jasno predstavil, a ugotovil, da nadrejeni ne namerava ukrepati, in ko
3. je bodoči whistleblower izčrpal vse možnosti drugih notranjih postopkov do stopnje, ko s tem še ni ogrožal lastne varnosti oz. varnosti drugih.

Whistleblowing je po tej teoriji *moralno obvezno* dejanje, ko sta prisotna še dva dejavnika:

4. whistleblower ima ali lahko pridobi dokaze, ki bi prepričali razumnega, nepristranskega opazovalca, da je njegov pogled na grožnjo pravilen, in
5. whistleblower ima upravičene razloge za prepričanje, da bo razkritje grožnje (po vsej verjetnosti) preprečilo škodo ob razumnih stroških (ob upoštevanju drugih dejavnikov) (Davis 1996).

Po standardni teoriji je whistleblowing, ki vključuje vseh pet naštetih postavk, oblika ‚minimalnega dostojnega samaritanstva‘ – delanje tistega, kar morala zahteva, ne pa ‚dobro samaritanstvo‘, ki že zahteva preseganje moralnega minimuma. Kljub temu pa standardni teoriji mnogi teoretiki nasprotujejo z navajanjem argumentov, da ko so izpolnjeni le prvi trije pogoji, dejanje ni moralno upravičeno, temveč kvečjemu moralno dopustljivo. Kaj je torej neupravičen whistleblowing?

1.2.1 Paradoks Whistleblowinga

Michael Davis (Davis 1996) se loteva paradoksa whistleblowinga z vidika razkola med standardno teorijo pojava in prakso. Kot rečeno, Davis problematiko whistleblowinga vidi v razkrivanju informacij, ki so bile posredovane *zaupno*. Po standardni teoriji je to ne le upravičeno, temveč moralno obvezujoče, ko je zadoščeno vsem petim prej naštetim pogojem. Davis argumentira: ‚Standardna teorija ni definicija whistleblowinga niti

opravičenosti le-tega. Teorija naj bi definirala zadostne pogoje, in ne nujne pogoje (,kdaj', *ne* ,le, kadar'). Pa vendar naj bi ti zadostni pogoji identificirali idealne primere moralno upravičenega whistleblowinga' (Davis 1996).

Trije paradoksi standardne teorije po Davisu:

1. Whistleblowerji niso ,minimalno dostojni samaritani'.

Whistleblowerji so dobri samaritani. Vedno delujejo ob znatnih tveganjih lastne kariere in na splošno tudi ob tveganju lastne finančne varnosti in osebnih odnosov.

2. Preventiva škode?

Po standardni teoriji mora bodoči whistleblower preprečiti ,resno in znatno škodo', da bi bilo dejanje upravičeno. Sama beseda škoda (*harm*, op. p.) se lahko razume na več načinov in lahko obsega fizično, finančno in morda celo psihološko škodo ali zlo, kljub temu pa so meje semantike pri škodi, kot je nepravilnost, prevara in izguba. Ne glede na njihovo moralno pomembnost ne predstavljajo ,resnega in znatnega zla'.

3. Whistleblowerji preprečujejo nastanek škode?

Na splošno whistleblowerji ne preprečijo veliko škode. Zgodovinsko preučevanje primerov whistleblowinga to dokazuje. Pogosteje gre za pričanje, ko je škoda že nastala, poteka, ali jo je težko preprečiti – velja predvsem za zunanji whistleblowing. Tako zgodovina whistleblowinga dobesedno izniči teorijo, ki za moralni imperativ upravičenosti whistleblowinga postavlja ,vero v to, da bo razkritje po vsej verjetnosti preprečilo nastanek škode'

(Davis 1996).

Vse tri paradokse Davis utemelji s primerom Boisjoly vs. Thiokol (eksplozija Challengerja).

1.3 Kdo so whistleblowerji?

Etični uporniki, ki izvedejo whistleblowing, so tako izvedenci določene stroke kot tudi delavci, imenovani ‚white collar‘ in ‚blue collar‘. Glazerjeva (Glazer & Glazer 1989) sta preučila 64 primerov whistleblowerjev, od tega 36 profesionalcev (med njimi 6 žensk), 15 delavcev ‚white collar‘ (med njimi 3 ženske) in 15 delavcev ‚blue collar‘, policistov in tajnic (med njimi 6 žensk). Glazerjeva ugotavljata, da prevladujejo visoko izobraženi profesionalci – več kot polovica vzorca –, nižje izobraženi delavci pa so pomembni predvsem v razkrivanju napak, ki predstavljajo grožnjo zdravju in varnosti. Ti so dokaz, da fenomen whistleblowinga presega razredne in spolne razlike, predvsem ko gre za vprašanje neposredne ogrožitve zdravja.

Dve tretjini preučenih sta bili v tridesetih ali štiridesetih letih starosti, 11 v petdesetih, le peščica na začetku kariere ali tik pred upokojitvijo. 44 jih je zaposlovala vlada, 20 jih je bilo zaposlenih v privatnem sektorju. Največja koncentracija je bila v Washingtonu D. C., in sicer 19 vladnih delavcev.

Ugotovitve so pokazale, da so whistleblowerji konservativni ljudje, predani svojemu delu in organizaciji. Mnogi so svoje kariere zgradili s podrejanjem zahtevam birokratskega sistema. Večina jih je bila uspešnih, dokler se ni od njih zahtevalo kršenje lastnih standardov primerne delovanja na delovnem mestu. Brez izjeme so verjeli, da z upiranjem dvomljivim praksam ščitijo pravo poslanstvo svoje organizacije (Glazer & Glazer 1989).

Frederick Elliston ugotavlja (Elliston v Glazer & Glazer 1989: 6): ‚Večja verjetnost, da bo prišlo do whistleblowinga, obstaja, ko so posamezniki:

- a) predani formalnim ciljem organizacije oziroma uspešnemu zaključku projekta,
- b) identificirani s podjetjem in
- c) ko imajo močan čut za profesionalno odgovornost.’

Glazerjeva ugotavljata tudi: ‚Etični uporniki imajo pogosto močne zaveznike v tisku in na nacionalni televiziji, v lokalni ali državni zakonodaji in v javnointeresnih skupinah. Večini je emocionalne in finančne posledice njihovega protesta pomagala preživeti družina‘ (Glazer & Glazer 1989: 6).

James S. Bowman (Bowman v Glazer & Glazer 1989: 6) ugotavlja, da večina whistleblowerjev ni ‚slabonamernih, neprilagojenih, nevrotičnih, niti radikalnih.‘

Javna percepcija whistleblowerjev se zelo spreminja, tako v različnih državah ali kulturah kot tudi med različnimi javnostmi znotraj neke države ali kulture. Nekateri whistleblowerje vidijo kot nesebične mučenike za interes javnosti in organizacijske kredibilnosti, drugi pa kot ‚vohljače in tožibabe‘, ki iščejo le lastno poveličevanje in slavo. Ker je večina primerov whistleblowinga javnosti skrita in prejme zelo malo ali nič medijske pozornosti, in ker je večina primerov whistleblowerjev, ki prijavijo resne kršitve, ponavadi v neke vrste nevarnosti ali pregonu, je pogostejši prvi, pozitiven pogled.

1.3.1 Izključitve

Za popolno definicijo whistleblowerjev je treba definirati tudi, kdo to ni. Prvi primer so vsekakor poročevalci in uredniki medijev, ki razkrivajo afere in nepravilnosti v zunanjih organizacijah. Opravljajo svoje delo in ne kršijo pogodbe o zaupnosti, interne politike organizacije ipd. Whistleblowerji so njihov vir podatkov. Drugi primer so t. i. poklicni ‚whistleblowerji‘ – osebje, katerega naloga je nadzor operacij, poslovanja (npr. interni revizorji ipd.). Njihovo razkrivanje nepravilnosti ni nujno whistleblowing v tradicionalnem pomenu, saj je njihovo delo regulirano in takšne dejavnosti so od njih zahtevane. Bolj zapleten je tretji primer, primer whistleblowerjev, ki niso člani organizacije, katere napake razkrivajo, temveč so podatke pridobili po naključju. Po Boyleu to niso whistleblowerji, saj niso trenutni, nekdanji ali bodoči člani organizacije (Boyle 1990: 821), po Kloppersu pa jih je kot take mogoče definirati, saj te omejitve ne priznava (Kloppers 1997: 240–241).

1.4 Dilema potencialnega whistleblowerja: Trije mogoči postopki za razkrivanje nepravilnosti v organizaciji

1. Molk: možnost, ki pomeni najmanjše tveganje za vse vpletene, in nedvomno privlačna alternativa. Molk se lahko pojavi zaradi strahu pred negativnimi posledicami dejavnosti, zaradi pomanjkanja vere v to, da se kar koli da spremeniti, ali zaradi strahu pred izpostavljanjem.
2. Notranji whistleblowing: poročanje o prestopku nekemu iz organizacije. Lahko ima pozitivne učinke tako za pritožnika kot za organizacijo, saj da delodajalcu možnost popraviti napako in se izogniti posledicam. Poleg tega je dober za dvig morale zaposlenih.
3. Zunanji whistleblowing: poročanje o prestopku organizaciji ali posamezniku zunaj lastne organizacije. Posledice so ponavadi za obe strani – prestopnika in pritožnika – mnogo večje. Ponavadi se zunanji whistleblowing pojavi šele, ko so notranje poti odpovedale (Weiss 1994: 207).

Etična in legalna vprašanja glede zaupnosti in poslovnih skrivnosti se sprožijo pri zunanjem whistleblowingu, predvsem ko o zadevi začnejo poročati mediji. Ravno zaradi strahu povzročitve medijske afere se večina pritožnikov odloči za whistleblowing šele, ko organizacijo že zapušča, ko je to za reševanje težav mnogokrat prepozno. Težavna je seveda tudi zakonska zaščita whistleblowerjev, ki je večinoma neurejena.

2. ANALIZA PRIMEROV WHISTLEBLOWINGA¹

2.1 Začetki etičnega upora

V šestdesetih letih se je (predvsem na zahodu) začel kontinuirano pojavljati sodoben whistleblowing, torej takšen, pri katerem posamezniki niso delovali zaradi lastnega interesa, temveč so se osredotočili na razkrivanje delovanj, dogajanj ali praks, ki bi lahko ogrozile ali prevarale javnost. Na to je vplivalo več med sabo povezanih socio-političnih dejavnikov, najbolj očitni med njimi pa so nasprotovanja novim regulacijam v privatnem sektorju, razširjeno zavedanje o nezmožnosti vlade in industrije, da bi nadzorovali tehnološke nevarnosti, in (predvsem v ZDA) rastoči cinizem javnosti o integriteti vladnih uradnikov, ki je sledil vojni v Vietnamu in aferi Watergate. Vse to je med uslužbenci, ki so bili priča brezbržnosti svojih nadrejenih do nevarnih in nezakonitih praks, ustvarjalo ozračje nezaupanja (Glazer & Glazer 1989).

2.2 Kategorije whistleblowerjev

Za lažjo kategorizacijo posamičnih primerov whistleblowerjev, bom te razvrstila glede na njihov status v strukturi organizacije (in s tem povezano izobrazbeno strukturo) v času dejanja whistleblowinga in nato izvedla komparativno analizo primerov.

Metodologija

Komparativna metoda preučuje vzorce podobnosti in razlik pri srednje velikem številu primerov. Tipična komparativna študija ima od peščice pa do 50 primerov, ki tvorijo vzorec. Vzorec je omejen, saj je eden izmed ciljev komparativne analize ugotoviti skupne lastnosti vseh primerov, vključenih v študijo. Kot raziskovalci, ki uporabljajo kvalitativno metodologijo, tudi tisti, ki uporabljajo komparativno metodo, želijo dognati,

¹ Poudariti moram, da so mnogi raziskovani primeri povzeti iz študij v Združenih državah Amerike, saj od tam izhaja tudi sama teorija whistleblowinga in največ z njo povezane literature..

kako različni vidiki posamičnih primerov – vidiki, ki so za raziskavo pomembni – tvorijo celoto, osmislijo vsak primer. Zato je dobro poznavanje primerov za komparativno analizo ključnega pomena, ne glede na cilje analize (Ragin 1994).

Namen komparativne analize, ki bo sledila na podlagi trinajstih predstavljenih primerov, bo ugotoviti, če se lastnosti skupin razlikujejo in v čem, ter ugotoviti, če pri whistleblowingu ne glede na poklicno in izobrazbeno strukturo obstajajo univerzalni motivacijski dejavniki in kateri to so. Pri tem sklepam, da je ta trditev pravilna in da je moralni čut univerzalni motivacijski dejavnik.

Hipoteza 1: Za whistleblowing obstajajo univerzalni motivacijski dejavniki.

Skupine whistleblowerjev bom skušala definirati z naslednjimi dejavniki:

1. dostop do informacij (visok – nizek)
2. odgovornost stroki (visoka – nizka)
3. lojalnost organizaciji
4. proces – urejenost notranjih postopkov
5. uspeh
6. posledice whistleblowinga

Pri tem predpostavljam, da se bodo našteje lastnosti med skupinami razlikovale, medtem ko bodo med whistleblowerji, razvrščenimi v iste skupine glede na izobrazbo in zaposlitven status, te lastnosti precej izenačene.

Hipoteza 2: Whistleblowerje lahko glede na zaposlitven status/izobrazbo razvrstimo v tipske kategorije.

Še preden predstavim primere whistleblowerjev, ki jih bom uporabila v komparativni analizi, bom predpostavila naslednje skupine z opisanimi lastnostmi. V nadaljevanju in skozi analizo bom te kategorije lahko potrdila kot smiselne ali jih ovrgla kot nepravilne.

Skupine, ki jih v tej točki na podlagi prebranega in analiziranega gradiva napovedujem, so:

1. Izvršni menedžerji:

So visoko na hierarhični lestvici, imajo vpogled v delovanje organizacije in dostop do zaupnih podatkov. Zaradi visokega položaja in identifikacije s podjetjem so lojalni, in malo je verjetno, da bodo tvegali visok družben status, ugodnosti in varnost. V primeru whistleblowinga se težje obrnejo na ‚višjo instanco‘, saj je prav ta pogosto v organizaciji njihov neposredni nadrejeni.

2. Delavci white collar in blue collar na srednjih ali nižjih položajih:

Na hierarhični lestvici so na nižji ali srednji polici. Vpogled v zaupne informacije imajo le redko, če že, se to ponavadi zgodi po naključju ali zaradi napake. Lahko so zelo lojalni podjetju in jih zato kršitve, ki jih nenadoma ugotovijo, toliko bolj prizadanejo, odzovejo se bolj čustveno in so bolj prestrašeni. Verjetneje je, da bodo poskušali težavo najprej razreševati znotraj podjetja, če sploh, saj so konformni zaradi strahu izgube službe in drugih povračil.

3. Whistleblowerji ‚izvedenci‘:

So visoko izobraženi delavci, izvedenci za določeno področje (inženirji, biokemiki, okoljevarstveniki ipd.), ki so sami neposredno vpleteni v izvor težave, ki jo kot resno zaznavajo ravno zaradi svoje ekspertize. Kljub strahu pred izgubo službe in drugimi povračilnimi ukrepi se ravno zaradi svoje zavezanosti stroki počutijo odgovornejše za reševanje težave in se čutijo dolžne razkriti koruptivne elemente. Posebni primeri so whistleblowerji, ki se za proces razkritja odločijo zaradi denarnih nagrad², ki jih za to obljublja vlada, in ki so zato – tudi ob upoštevanju Davisove teorije, le pogojno whistleblowerji – dejanje izvajajo za lastno korist.

² V ZDA je v rabi 'False Claims Act' (1963, prenovljen leta 1986), ki whistleblowerjem zagotavlja visoko finančno nagrado v primeru razkritja finančnih malverzacij podjetij, ki so pogodbeni dobavitelji vladnih organizacij. False Claims Act bo podrobneje predstavljen v tretjem poglavju dela, ko bom primerjala zakonodaje, povezane z whistleblowerji.

2.3 Primeri

2.3.1 Frank Camps vs. Ford Motor Company (1978)

V zgodnjih sedemdesetih letih so se veliki proizvajalci avtomobilov borili proti varnostnim regulacijam, ki so se jim zdele drage in za katere se jim ni zdelo verjetno, da bodo povišale prodajo. Frank Camps, višji inženir pri Fordu, je tako sodeloval pri nastanku nevarnega novega modela, forda pinta, prodaji katerega je pozneje tudi nasprotoval. Ni želel izpostaviti kupcev grožnji uporabe nevarnega modela in ni želel odgovarjati za proizvodnjo nevarnih dobrin – kar se mu je glede na tedanjo novo zakonodajo zdelo realno tveganje. Camps je Fordov odziv na zakonodajo razložil tako:

Da bi zadostili zveznim varnostnim standardom glede moči upora vetrobranskega stekla, smo se domislili inženirskega trika. Namenoma smo preusmerili nekaj kinetične energije, ki bi nastala ob trčenju, stran od vetrobranskega stekla, v diferencialno ohišje, kar je povzročilo stik z rezervoarjem za gorivo. Korporativna logika je bila jasna: varnost vetrobranskega stekla je bila zakonsko regulirana, integriteta sistema goriva pa ne (Glazer & Glazer 1989: 18).

Camps, ki je pri podjetju delal od leta 1953 in je pomagal obnoviti njegov ugled po drugi svetovni vojni, je sprva verjel, da bo vodstvo poskrbelo za popravek tega modela. Ko je govoril z vsemi odgovornimi na korporativni lestvici in bil povsod zavrjen, saj so vodilni presodili, da je najbolj pomemben dobiček, je Camps leta 1978 dal odpoved in tožil podjetje Ford, da bi se s tem razbremenil odgovornosti za hude nesreče, za katere je vedel, da bodo nastale. Takoj po tem, ko je Camps proti Fordu vložil tožbo, je dobil veliko verbalne podpore od sodelavcev inženirjev, ko pa ga nihče ni želel podpreti na sodišču, je ugotovil, da so bili ti isti sodelavci povišani in da so prejeli občutno višje plače. Podpora je izginila.

Campsova napoved o nevarnosti Pinta se je uresničila, avtomobil je postal simbol za korporativno zavračanje varnostnih regulacij v boju za dobičkonosnejšo tržno pozicijo. V nekaj letih je podjetje plačalo milijone dolarjev odškodnine žrtvam prometnih nesreč s

hudimi opeklinami, ki so nastale kot posledica eksplozij tankov za gorivo ob trčenju. Na sojenju je vodstvo Forda pričalo, da se niso zavedali nevarnosti avtomobila, in po dolgem procesu je bilo podjetje kljub vsemu oproščeno (Glazer & Glazer 1989).

Camps je primer tretje kategorije – kategorije whistleblowerjevih izvedencev. Kot inženir in razvijalec novega modela se je počutil osebno odgovornega. Njegovi odločitvi za ‚žvižg‘ je botrovala želja po razbremenitvi te odgovornosti, saj sicer ‚ne bi mogel živeti sam s seboj‘ (Camps v Glazer & Glazer 1998). Motiv je nedvomno moralen.

2.3.2 Afera Watergate (1972)

Analiza primerov whistleblowinga bi bila nepopolna brez omembe najbolj slavnega med njimi, skrivnostnega ‚Deep Throata‘ ali Globokega grla. Afera Watergate³ je odmevala po vsem svetu, ko je ne le popolnoma omajala zaupanje javnosti v delovanje političnega sistema v ZDA, temveč je na koncu tudi prisilila predsednika Nixona v odstop.

John W. Dean, takrat svetovalec predsednika Nixona v Beli hiši, je nastopil pred senatno komisijo in pričal o nizkih etičnih standardih v Beli hiši ter o predsednikovi zlorabi moči in uporabi nelegalnih sredstev, kar je vključevalo ‚ravljanje z demonstratorji, vire škodljivih informacij, odobritev načrta za nelegalno prisluškovanje, preverjanje pošte ipd.‘ (Wikipedia 2005).

To pričanje je bilo potrjeno z nastopom Globokega grla, ‚insiderja‘, ki ni bil razkrit vse do 31. maja 2005, ko je *Vanity Fair* objavil članek, ki ga je spisal kar John D. O’Connor, odvetnik, ki ga je Mark Felt – Deep Throat – pooblastil za to. Bob Woodward, novinar *Washington Posta*, ki je objavil zgodbo, ki je posledično sprožila odstop predsednika Nixona leta 1974, je potrdil, da je bil Felt njegov skriti vir. Feltovo pričanje je leta 1972 podalo dokaze in navedlo ključne priče, ki so razkrile vpletenost Komisije za ponovno izvolitev predsednika (CRP, Nixonova organizacija za volitve) v vlom v sedež

³ Vlom in kraja v nacionalnem sedežu demokratov v hotelu Watergate, Washington D.C., junija 1972, ki ju je izvršilo pet zarotnikov, ki jih je najela ‚Komisija za ponovno izvolitev predsednika‘.

demokratov. Leta pozneje se je Jim Pope – whistleblower v Zvezni administraciji za aviacijo – z občudovanjem spominjal učinkovitosti in zmožnosti preživetja Globokega grla:

Kot je znano, je Globoko grlo edini whistleblower, ki je uspešno dosegel dva glavna cilja vsakega whistleblowerja: (1) ne utrpeti nikakršne škode kot posledice svojih dejanj in (2) uspešno končati poslanstvo (Wikipedia 2005).

Seveda je danes, po razkritju identitete Globokega grla, težko govoriti o ‚neutrpljeni škodi‘, saj je jasno, da je bil Felt ves čas eden glavnih osumljencev. Felt je bivši agent FBI-ja, ki je pozneje postal eden najvišjih uradnikov Biroja⁴. V času afere Watergate je bil drugi najmočnejši človek na FBI-ju, dostop je imel tako rekoč do vseh informacij. Bil je logični naslednik Greya kot direktor FBI-ja. Nixon ga na ta položaj ni postavil ravno zaradi močnega suma, da je prav Felt v resnici Deep Throat, in na mesto direktorja je postavil ‚outsiderja‘, ki se s Feltom ni razumel. Felt je tako leta 1973 dal odpoved in se upokojil. Leta 1980 je bil obsojen zaradi kršenja civilnih pravic zaradi vlomov v domove radikalnih političnih nasprotnikov, t. i. Vremenskega podzemlja⁵ (leta '72 in '73). Kazni ga je razbremenil predsednik Reagan, ko se je Felt pritožil. Njegova identiteta kot vir Woodwarda in Bernsteina je ostala skrivnost tri desetletja in je bila vir mnogih ugibanj v ameriški politiki in popularni kulturi⁶.

Danes se je Felt razkril, saj, kot pravi, njegova družina ni želela, da bi vso slavo in finančno korist (od prodaje zgodbe) po njegovi smrti dobil Woodward.

Felt spada v prvo skupino izvršnih menedžerjev z vpogledom v varovane skrivnosti in z dovolj močnim vplivom, da je ‚zažvižgal‘, ne da bi se pri tem razkril. Motiv je v tem primeru vprašljiv. Odziv javnosti je bil mešan: njegova družina trdi, da je heroj in da je informacije izdajal zaradi patriotskih in moralnih razlogov; Gordon Liddy, ki je bil obtožen

⁴ Federal Buro of Investigation

⁵ Weather Underground

⁶ Woodward je Globoko grlo prvič opisal (ne poimensko) v knjigi *Vsi predsednikovi možje*, po kateri je bil posnet tudi istoimenski film.

vloma v aferi Watergate, pravi, da bi Felt moral govoriti z vrhovnim sodiščem, in ne z mediji; Charles Colson, glavni Nixonov svetovalec, ki je bil tudi obtožen, je izjavil, da je Felt ,kršil zaobljubo, da bo varoval nacionalne skrivnosti' (Colson v Robach 2005); Ralf de Toledano, soavtor Feltove knjige⁷, trdi, da je Felt prevarant in ima zgodovino izdajstev (Wikipedia 2005).

Mnenje o motivu je tako ostro deljeno: nekateri menijo, da je Felt želel zrušiti Nixonovo administracijo, ker ga ta ni postavil za direktorja FBI-ja po smrti J Edgar Hooverja, drugi pa, da je tako ravnal zaradi institucionalne zvestobe FBI-ju. Mnogi višji uradniki in agenti Biroja so namreč menili, da je Nixonova Bela hiša želela Biro politizirati in ga uporabiti kot krinko lastnih kršitev zakona.

Marka Felta glede na motiv v nadaljnji analizi uvrščam v dve kategoriji: motiv moralnega čuta in neopredljiv motiv. Dejstvo je, da glede na splet vseh okoliščin in (še danes) prisotne nejsnosti ne moremo sklepati o neizpodbitnem motivu.

2.3.3 Challenger (1986)

Nedvomno eden najbolj znanih primerov whistleblowinga je sledil katastrofi, ko je leta 1986 med vzletanjem eksplodirala vesoljska raketa Challenger, pri tem pa je umrlo šest astronautov NASE in učitelj, ki jih je spremljal. Zaradi nacionalnih razsežnosti nesreče je predsednik ZDA sklical komisijo, ki naj bi raziskala ozadje. Dan pred načrtovanim vzletom so trije inženirji, uslužbenci Morton Thiokola, podjetja, ki je raketo gradilo, nastopili pred vodstvom podjetja in opozorili pred možnostjo usodne napake ter predlagali preložitev vzleta. Vodstvo Thiokola in predstavniki NASE so to možnost zavrnili.

⁷ *The FBI Pyramid From the Inside*, Putnam, 1979

Vsi trije, Allan McDonald, Arnold Thompson in Roger Boisjoly⁸, so bili po nesreči poklicani na zaslišanje pred komisijo, kjer so odkrito govorili o notranjih dogajanjih pred vzletom in o napaki na plovilu, ki je bila znana. Kljub splošnemu javnemu ogorčenju so bili s strani Thiokola in NASE vsi trije ,oropani avtoritete, 'odvzeti' so jim bili podrejeni sodelavci in prepričan jim je bil vpogled v kritične podatke o preiskavi katastrofe Challenger' (Glazer & Glazer 1989). Kljub temu da je William Rogers, ki je takrat vodil Predsedniško preiskovalno komisijo, napisal Jamesu Fletcherju, administrativnem vodji NASE, pismo, v katerem ga je opozoril na nepravičnost povračilnega ravnanja proti trem znanstvenikom, se znotraj NASE ni nič spremenilo (Glazer & Glazer 1989).

Jasno je bilo pokazano, da bodo korporativni in vladni birokrati ostro nastopili proti vsem uslužbencem, ki bi si drznili javno razgaliti njihove napake javnosti – celo v času nacionalne introspektive, ki je sledila dogodkom po nesreči Challengerja. Kljub temu je javnost začela vse bolj upati, da se bo pojavilo več primerov whistleblowinga, po modelu, ki so ga do takrat že vzpostavili mnogi, najbolj znani med njimi pa so bili policist newyorške postaje Frank Serpico, nuklearna delavka Karen Silkwood in državna uradnica v Tennesseeju, Marie Ragghianti (Glazer & Glazer 1989).

Allan McDonald, Arnold Thompson in Roger Boisjoly spadajo v tretjo skupino whistleblowerjev, saj so ravnali kot izvedenci inženirji in vodstvo opozorili na tehnične napake, kar se jim je zdela njihova moralna in profesionalna dolžnost. Pomemben je poudarek, da so bili vsi trije notranji whistleblowerji in da so spregovorili v javnosti šele, ko so bili poklicani na zagovor pred komisijo. Njihova motiva sta tako bila a) razkriti napako vnaprej in se izogniti krivdi iz malomarnosti in b) preprečiti katastrofo, ki bi terjala življenja. V tem primeru ni dvoma o etičnem motivu.

⁸ Ker so vsi trije nastopali kot združen pritožnik, ker so izhajali iz enakih okoliščin, in ker so uporabili isto pritožno pot in utrpeli enake posledice, jih obravnavam kot en sam primer whistleblowinga, in ne kot tri ločene.

2.3.4 Frank Serpico in newyorška policija (1970)

Tudi Serpico je, zaradi napetih okoliščin, v katerih se je njegov primer whistleblowinga odvijal, zelo znan. Primer sega nazaj v leto 1970, ko je Serpico razkril korupcijo in podkupovanje na okrožni policijski postaji Bronx v New Yorku. Tamkajšnja mafija, lastnica stavnic in kazinojev, je podkupovala pravzaprav vse, od najvišjih pristojnih na postaji do terenskih policistov. V tem primeru je najbolj očitna posledica whistleblowinga izločitev iz kolektiva, s čimer se je soočil Serpico.

V policijskih vrstah namreč vlada popolna pripadnost in princip zaščite drugih policistov ne glede na vse. Sprva so zadevo obravnavali notranje, in kot posledica je bilo obtoženih le nekaj ‚grešnih kozlov‘, Serpicu pa so grozili in ga izločili kot ‚poštenega policaja, ki ni hotel biti tiho‘ (Glazer & Glazer 1989: 55). Tako je izvedel ultimativni ‚prekršek‘ policijskega kodeksa in dokaze predstavil zunanjim agencijam. Sledila je objava članka v *New York Timesu*, po čemer je bil župan Lindsay prisiljen ustanoviti t. i. Knappovo komisijo za preiskovanje korupcije v policiji. Ugotovitve preiskave so potrdile vse Serpicove trditve in pokazale, da so kršitve razširjene po celotnem policijskem oddelku. Vpletenost nadrejenih je podrejene sama po sebi odreševala odgovornosti. Komisija jih je označila za ‚grass eaters‘, njihove nadrejene, ki podkupnin niso sprejemali le občasno, ko so jim bile ponujene, temveč so jih od lokalnih mafijskih organizacij zahtevali, pa za ‚meat eaters‘. Sistem je deloval tako nemoteno ravno zaradi principa popolne poslušnosti v policijskih vrstah in načela ‚never hurt another cop‘.

Razlog, da se je Serpico vseeno odločil za whistleblowing, je bil v tem, da je bil že pred tem na nek način izoliran, saj je prihajal iz drugačnega okolja, živel v drugem okolju, se zanimal za umetnost, opero in ples in ni delil vrednot prostega časa z drugimi policisti. Njegovi prijatelji niso izhajali iz policijskih vrst (Glazer & Glazer 1989).

Kljub vsemu je Serpico za whistleblowing plačal visoko ceno; četudi ga je Knappova komisija nagradila in četudi je bil v medijih heroj, so ga sodelavci popolnoma izločili. Ko je bil nato ustreljen med racijo, so se pojavila resna vprašanja o tem, ali mu je bil strel

namenjen in ga je organizirala policija. Serpico je strel preživel in se nato za več let umaknil iz ZDA.

Frank Serpico spada v drugo skupino whistleblowerjev. Informacije, ki jih je razkril, niso bile zaupne v smislu, da so bile znane le posvečenemu krogu znotraj organizacije, temveč so bile ‚common knowledge‘ celotnega oddelka policije. Motiv je bil očitno notranji, moralni, saj je bilo jasno, da z razkritjem ne bo ničesar pridobil, temveč da bo tarča povračilnih ukrepov znotraj same organizacije.

2.3.5 Christoph Meili (1997)

Leta 1997 je Meili med svojim rednim obhodom Združene banke Švice, kjer je bil zaposlen kot čuvaj, odkril stare vojne računovodske dokumente, ki so nastali pred letom 1945, in sicer v sobi za uničenje, kamor po njegovem niso spadali. Nekaj dokumentov je odnesel domov in jih pokazal ženi, naslednji dan pa je poklical na lokalni časopis, kjer ni bilo pretiranega interesa. Zato je poklical še na izraelsko ambasado v Bernu, kjer so takoj zaprosili za vse dokumente. Nazadnje je vse dokumente predal židovski skupnosti v Zürichu, ta pa jih je nemudoma predala policiji. Vse to se je zgodilo le nekaj tednov po tem, ko so v Švici sprejeli zakon o prepovedi uničenja starih dokumentov iz obdobja pogajanj med režimom Adolfa Hitlerja in švicarskimi bankami. Potem so si dogodki sledili kot po tekočem traku. Meilija so suspendirali in nato odpustili. Predsednik banke je javno izrazil dvome o Meilijevih motivih. Potem ko so švicarski časopisi poročali o zgodbi, je Meili prejel številna pisma, v katerih so mu grozili s smrtjo ali z ugrabitvijo njegovih dveh sinov (takrat starih tri in pet let). Krožiti so začele govorice, da dela za MOSAD, zato ga je začela preiskovati policija (Wiener 1999).

Meili je izjavil: *"To zadevo sem naredil za javno, ker želim pričati v podporo interesov moje države. Od nikogar nisem dobil navodil. Ravnal sem po svojih prepričanjih in pri tem me ni vodilo nikakršno pričakovanje dobička"* (Jalife 1997).

Zadeva Meili je odmevala po vsem svetu, saj so se ‚njegove‘ obtožbe švicarskih bank izkazale za upravičene, in sicer v času in splošnem ozračju nemirnosti, ki je obkrožalo zadevo ‚Spečih računov‘, ki so pripadali med holokavstom ubitim Židom. Šele leta 1997, po več kot 50 letih, so švicarske banke javno prepoznale te račune. Specializirane skupine so ocenile, da imajo švicarske banke v posesti približno sedem milijard dolarjev, ki pripadajo dedičem ubitih Židov.

Meili je bil zaradi svojih akcij prisiljen zapustiti državo, azil in nato dovoljenje za stalno bivanje zanj in za njegovo družino pa je našel v ZDA (Jalife 1997).

Meili spada v drugo skupino whistleblowerjev, kot delavec blue collar. Na zaupne dokumente je naletel slučajno, njegov motiv pa je lahko a) spodbujen z moralno – čut za pravičnost je bil močnejši od strahu pred povračilnimi ukrepi (ali pa se možnih povračilnih ukrepov ni v celoti zavedal), ali b) spodbujen iz koristoljubnih motivov – pridobiti zanimanje javnosti in morda finančno nagrado.

2.3.6 Jeffrey Wigand vs. Brown & Williamson (1993)

Jeffrey Wigand sovraži, ko ga kličejo whistleblower, saj je prepričan, da je to enako kot ‚tožibaba‘. Wigand, bivši direktor, je whistleblower z do zdaj najvišjim položajem v tobačni industriji v zgodovini, ki se je pojavil na naslovnica.

Po 25-letni karieri v zdravstvu so mu leta 1989 ponudili službo v koncernu Brown & Williamson, tretjem največjem tobačnem podjetju v ZDA, kjer naj bi pomagal razviti varnejšo cigareto. Leto po tem, ko so ga zaposlili, so program ukinili. V naslednjih dveh letih je bil priča razvoju izdelkom, ki so bili uporabnikom še privlačnejši in so še hitreje povzročili zasvojitve; šlo je torej za zavestno zavajanje kupcev. Raziskave, ki so kazale na visoko škodljivost cigaret, so ignorirali, svoje dokumente pa šifrirali in pošiljali iz države. Nihče ni smel hraniti nobenih dokumentov, ki bi lahko bili obremenilni na sodišču, če bi jih tožili bolni in umirajoči kadilci. Wigand je bil šokiran, in v jezi in

razočaranju je poslal pismo svojemu nadrejenemu. Ta ga je marca 1993 označil za človeka, s katerim se težko komunicira, in ga kot takega odpustil. Wigand se ni obrnil na medije ali vlado, ker bi s tem prekršil pogodbo, ki ga je dosmrtno zavezovala k zaupnosti. S prekršitvijo bi izgubil svojo odpravnino in pravice, ki so izhajale iz nje, kar mu je v tem času predstavljalo hudo težavo tudi zaradi bolne hčerke, ki je potrebovala drago zdravniško oskrbo. Kljub temu se je odločil povedati svojo zgodbo javnosti, k čemur je pripomoglo več dejavnikov. Eden je bil pričanje izvršnega direktorja Brown & Williamson pred kongresom ZDA, v katerem je zagotavljal, da nikotin ne povzroča zasvojitve – medtem ko je Wigand vedel, da vsi v podjetju že več let vedo, da jo. Drug dejavnik so bili dokumenti, ki so postali javni s pomočjo pravnika Merrella Williamsa in so izhajali iz B&W-ja ter dokazovali, da ima Wigand prav. Zadnji dejavnik pa je bila tožba proti tobačni industriji, v kateri se je zahtevalo njegovo izvedeniško pričanje. Ko je končno privolil v intervju v oddaji *60 minutes* in v pričanje na procesu, se je spraševal, kako, če sploh, se bo lahko vrnil v svoje staro življenje.

Wigand je drago plačal svoje razkritje. Tožbe, protitožbe, kampanja, ki je vključevala 500 strani dolg dokument, ki ga je črnil; po pošti je prejel metek, ves čas je prejemal smrtne grožnje njemu in njegovi družini, zaradi katerih je moral najeti varnostnika. Wigand je izgubil družino, zasebnost in sloves. Z ženo sta se ločila, hčeri sta odšli z materjo. Sčasoma se je preselil v Charleston v Južni Karolini, v upanju na boljšo prihodnost. Še vedno je trden kritik in nasprotnovelec tobačni industriji. Film ‚The Insider‘, posnet 1999. leta, mu je povrnil veliko verodostojnosti. Danes dobiva veliko pisem podpornikov (Slater 2002).

Wigand je primer, ki zaobsega dve kategoriji whistleblowerjev: izvršni menedžer in izvedenec oziroma strokovnjak. Primer Jeffreyja Wiganda je morda glede motivov najmanj sporen, saj je, vedoč, da bo izgubil tako rekoč vse – uspešno kariero, službo, bonitete –, kljub temu ravnal po lastni vesti v javno dobro in se zavedal, da s tem razen ‚mirne vesti‘ ne bo zase pridobil nič. Edini dodatni motiv v tem primeru bi lahko bila slava, ampak jasno je, da vse do leta 1999 Wigand tudi v očeh javnosti ni bil heroj.

2.3.7 Kathryn Bolkovac vs. Dycorp (2001)

Dycorp je ameriško podjetje, ki skrbi za delovne pogodbe vojakov, ki delajo kot mednarodna policija na območjih, kot je Bosna in Hercegovina, med drugim pa ima tudi pogodbo za oskrbo vojakov v Iraku.

Kathryn Bolkovac je bila članica mednarodne mirovne ekipe v BiH-u. Degradirana in odpuščena je bila, ker je razkrila, da mirovniki ZN-a hodijo v nočne klube, kjer so mladoletna dekleta z njimi prisiljena plesati in imeti spolne odnose. Svoje delodajalce je obvestila, da obstaja povezava med mirovniki ZN-a, drugimi mednarodnimi pomočniki in nelegalnim krogom prostitucije na Balkanu. Ko je začela zbirati dokaze in pričevanja žrtev trgovine z belim blagom, je kmalu ugotovila, da je v to zadevo vpletenih mnogo vojakov ZN-a iz različnih držav, nad čimer je bila šokirana in zgrožena. Vojaki naj bi bili tam za zaščito in pomoč, na koncu pa so se sami izkazali za največje zločince. Odkrila je, da je mnogo žensk, ki so v Bosni delale kot prostitutke, prišlo iz držav, kot sta Romunija in Ukrajina. V Bosno so prišle s prepričanjem, da bodo tam delale kot natarice, a so jim lastniki javnih hiš takoj ob prihodu odvzeli potne liste. Bolkovačeva je trdila, da so vojaki, zaposleni v Dycorpu, urejali dokumente za prevoz teh žensk, pomagali pri njihovem prehodu čez mejo in obveščali lastnike javnih hiš o morebitnih racijah. Bolkovačeva je takrat o tem obvestila svoje nadrejene, a ji niso želeli pomagati, temveč so jo odpustili in trdili, da je ponaredila nekatere dokumente, kar pa je močno zanikala.

Na sodišču v Southamptonu je vložila tožbo zaradi neupravičenega odpusta. Sodišče je bilo kritično do dejanj Dycorpa, zdela so se jim maščevalna in zahrbtna, in naložilo jim je precejšnjo odškodnino. Kljub pritožbi Dycorpa vnovičnega zaslišanja ni bilo, saj se je lastništvo korporacije vmes spremenilo in novi lastniki, podjetje, katerega glavna dejavnost je bila informacijska tehnologija, se je odločilo plačati celotno odškodnino z obrestmi. Kljub temu je Kathryn ostala skeptična glede morebitnih sprememb. Dvomila je, da bodo zaradi sprememb prebivalci Iraka varni, in se bala, da bodo utrpeli enako usodo kot ženske in otroci v Bosni. Menedžerji in zaposleni na višjih položajih se namreč niso zamenjali in po njenem mnenju so spremembe le površinske, ljudje pa nič bolj

varni. Svojega dejanja ni obžalovala. Izrazila je upanje, da bodo spregovorili še drugi, ki morda molčijo. Njen odvetnik je izjavil, da Kathryn Bolkovac verjetno nikoli več ne bo delala za nobeno mednarodno organizacijo, kar je posledica ogromnega vpliva, ki ga ima Dycorp (Barnett in Hughes 2001).

Kathryn Bolkovac spada v drugo skupino whistleblowerjev – s posebnim poklicem. Vidna je močna podobnost s primerom Franka Serpica, le da je ona do informacij in dokumentov prišla s pomočjo raziskovanja. Motiv je predvsem moralen in človekoljuben, kar je razumljivo za nekoga, ki je za življenjski poklic izbral mirovniško posredovanje na vojnih območjih.

2.3.8 Sherron Watkins vs. Enron (2001/02)

Sherron Watkins je bila podpredsednica korporativnega razvoja pri Enronu. Mnogi jo vidijo kot whistleblowerko, ki je pomagala razkriti škandal v Enronu v letih 2001 in 2002. Enronu se je pridružila leta 1993, po osmih letih dela za računovodsko podjetje Arthurja Andersena⁹. Nekateri dvomijo v njen 'ugled' whistleblowerja, saj je 'le' napisala skrb vzbujajoče pismo CEO-ju Enrona, Kennethu Layu, v katerem ga je svarila pred potencialnimi whistleblowerji v podjetju in poudarjala, da so v finančnih poročilih nepravilni zapisi (Wild 2003).

Njeno pismo je bilo javnosti predstavljeno šele pet mesecev po tem, ko je bilo napisano; njeno svarilo je prek bivšega sodelavca v podjetju Anderson prišlo do Davida Duncana, Andersonovega glavnega revizorja za Enron, ta pa je zadevo posredoval kongresu ZDA. V začetku leta 2002 je pričala pred kongresom in senatom ZDA in bila izbrana za eno izmed treh 'oseb leta 2002' revije *TIME*, ki jo je poimenovala kot 'nenačrtno obveščevalko'. V pismu Kennethu Layu je zapisala: 'Zelo sem živčna, bojim se, da se

⁹ Andersenovo podjetje je bilo zaradi finančnih malverzacij vpleteno tako v škandal Enrona kot tudi WorldComa, saj je obema nudilo računovodske storitve.

bomo utopili v valu računovodskih škandalov. Mojih osem let dela pri Enronu ne bo v življenjepisu vrednih nič, poslovni svet pa bo vse pretekle uspehe pripisoval premišljenim računovodskim prevaram' (*Watkins v Pellegrini 2002*).

Novembra 2002 je zapustila Enron in od takrat je vabljen kot govornica na vodstvenih kongresih, napisala pa je tudi knjigo o svojih izkušnjah na Enronu in o težavah korporativne kulture¹⁰ (*Wild 2003*).

Watkinsova kot izvršna menedžerka spada v prvo kategorijo whistleblowerjev. Seveda pa se pri njej močno izraža dvom v resničen status whistleblowerja, saj je popolnoma upravičeno sklepanje, da je do eksternega whistleblowinga (pričanja) prišlo predvsem zato, da je oprala lastno ime¹¹, interni whistleblowing (pismo) pa je bil pravzaprav opozorilo pred drugimi potencialnimi whistleblowerji in hkrati zaščita same sebe. Njen motiv je bil le stežka ‚samo‘ moralen, glede na analize dogajanj v škandalu Enron pa vse prej kot altruističen, kvečjemu samoohranitven in preračunljiv.

2.3.9 Daniel Ellsberg in dokumenti iz Pentagona (1971)

Ellsberg je bivši vojaški analitik, ki je leta 1971 povzročil hud upor naroda, s tem da je *New York Timesu* predal t. i. pentagonske dokumente¹², poročilo ameriške vojske o aktivnostih med vietnamsko vojno. Posledica je bila erozija javne podpore vojni.

Ellsberg je leta 1964 pod sekretarjem za obrambo, Robertom McNamara, služil v Pentagonu. Nato je dve leti služil v Vietnamu kot civilist v državnem oddelku in postal prepričan, da se vietnamske vojne ne da zmagati. Prav tako je verjel, da vsi na obrambnem in državnem ministrstvu vedo, kot on, da ZDA nimajo resničnih možnosti za zmago, a da jim politični razlogi preprečujejo, da bi to tudi javno izrazili. McNamara in

¹⁰ Mimi Swartz & Sharron Watkins: *Power Failure. The Inside Story of The Collapse of Enron.*

¹¹ Veliko Enronovih vrhovnih menedžerjev je bilo obsojenih zaradi prevare, kraje, zlorabe ipd., vključno s CEO-jem Kennethom Layem.

¹² Pentagon Papers

drugi so medijem še naprej dajali izjave o skorajšnji zmagi in koncu vojne v Vietnamu. Ko se je vojna še bolj razplamentela, je Ellsberg izgubil vse iluzije. Ko se je vrnil v ZDA, je delal za Rand, državno vojaško korporacijo, kjer je uspel pridobiti ogromno število zaupnih dokumentov o poteku vojne. Ti so nato postali znani pod imenom ‚Pentagon papers‘. Razkrivali so, da je bilo že zgodaj znano, da je zmaga v vietnamski vojni za ZDA malo verjetna in da bi njeno nadaljevanje povzročilo mnogokrat večje število žrtev, kot so najprej predvidevali in javno priznavali. Poleg tega sta bila iz dokumentov razvidna močan cinizem, uperjen proti javnosti, in prezir do izgube življenja in hudih poškodb tako vojakov kot civilistov.

Ellsberg se je zavedal, da bi predaja teh dokumentov verjetno pomenila obsodbo zaradi izdaje in dolga leta v zaporu. Leta 1970 se je tako Ellsberg trudil prepričati nekaj somislečih senatorjev (med njimi tudi J. Williama Fulbrighta), da bi dokumente predstavili v senatu, saj senatorjem ne more biti sojeno zaradi ničesar, kar povedo ‚za zapis‘ pred senatom. Vsi so zavrnil. Nazadnje je Ellsberg dokumente predal *New York Timesu*, ki je junija 1971 objavil prvi del 7.000 strani dolgega dokumenta. Nixonova administracija je *NYT-ju* za 15 dni odredila prepoved objave, ki pa jo je vrhovno sodišče preklicalo. Kljub temu da *Times* ni razkril Ellsberga kot vira, je Ellsberg vedel, da bo FBI izvor informacij hitro ugotovil. Tako se je Ellsberg začel skrivati in živeti ‚v podzemlju‘, med somišljeniki. Kljub izjemnemu pritisku Nixonove administracije ga FBI ni ujel – vlada je šla celo tako daleč, da sta G. Gordon Liddy¹³ in E. Howard Hunt vlomila v ordinacijo Ellsbergovega psihiatra v upanju, da bosta našla diskriminatorne dokaze proti Ellsbergu, nato pa so še skrivno rekrutirali dvanajst agentov CIE iz Kube, da naj bi ga pomagali najti. Ellsberg se je še isto leto junija predal sam, pričakujoč dosmrtno zaporno kazen. Obsojen je bil zaradi kraje, zarotništva in vohunstva (Campbell 2002).

Objava dokumentov je močno zmanjšala javno podporo vojni v Vietnamu in v posnetku iz Ovalne pisarne je H. R. Haldeman Nixonu opisoval situacijo:

¹³ Odkritje vloma je postalo del afere Watergate – Liddy je bil eden od obtožencev v aferi (http://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Ellsberg).

Navadnemu človeku je vse to kup 'gobbledygooka', ampak iz tega je razvidna ena stvar: ne moreš zaupati vladi, ne moreš verjeti temu, kar govorijo, in ne moreš se zanesti na njihovo presojo. In implicitna nezmotljivost predsednikov, ki je bil splošno sprejet koncept v ZDA, je zaradi tega močno prizadeta, saj se kaže, da ljudje izvršujejo predsednikove ukaze, čeprav so ti slabi in napačni, in da je predsednik zmotljiv (Wikipedia 2005).

Objava dokumentov je bila sramotilna, ne le za Nixonovo politiko, ampak tudi za Johnsonovo in prej Kennedyjevo administracijo. Nixonov vrhovni branilec John Mitchell je takoj poslal telegram *Timesu*, z ukazom, naj objave ustavijo. *Times* tega ni storil, in vlada je tožila. Kljub dolgemu procesu je med tem Elsbere dokumente poslal tudi drugim časopisom in tako jasno pokazal, da bodo morali izdati prepoved vsakemu časopisu v ZDA, da bodo ustavili objavo (Wikipedia 2005).

Elsberg kot strokovnjak za vojaško analizo, vendar z izobrazbo iz ekonomije in s civilnim statusom, spada v drugo in tretjo skupino whistleblowerjev. Njegov motiv ob razkritju je bil verjetno predvsem moralen, saj se ni nadejal slave – zadevo je želel razkriti kot anonimnež in prek notranjih tokov (senata). Danes dela kot višji raziskovalni sodelavec na massachusettskem Inštitutu za tehnologijo, na Centru za mednarodne študije.

2.3.10 Paul van Buitenen vs. European Commission (1998)

Paul van Buitenen je bil nizozemski pomočnik-avditor v Direktoratu za finančni nadzor Evropske komisije. Gre za whistleblowerja, ki je prvi pritegnil pozornost člana Evropskega parlamenta k nepravilnostim, prevaram in slabem vodenju znotraj komisije leta 1998 (BBC 2002).

Zaradi tega je bil Buitenen suspendiran, njegova plača je bila prepolovljena in moral se je spoprijeti z disciplinskimi sankcijami. Boril se je naprej in njegova razkritja so sprožila kolaps komisije Jacquesa Santerja, pri čemer je bila najbolj kritizirana Edith Cresson, nekdanja francoska premierka, takrat komisionarka Evropskega parlamenta.

Morda mu je bilo (vsaj deloma) oproščeno in leta 2003 se je vrnil k organizaciji v drugačni vlogi. Kljub temu je pozneje dal odpoved in se posvetil politični karieri. *Reader's Digest* ga je imenoval za ‚Evropejca leta‘, denar od nagrade pa je daroval nizozemskemu skladu za pomoč whistleblowerjem in napisal knjigo, v kateri je razkril zgodbo.

Paul van Buitenen je zdaj v celoti oproščen in reforme se izvajajo. Ustanovljeno je bilo telo, ki nadzoruje standarde v javnem življenju na območju Evropske unije – po načelu britanske Nolanove komisije. Z namenom nadaljevati boj proti prevaram in birokratski neučinkovitosti na evropski ravni je van Buitenen ustanovil stranko Europa Transparent, z njo nastopal na volitvah za Evropski parlament leta 2004 in dobil dva sedeža. Njegove trenutne funkcije v Evropskem parlamentu so: član komisije za nadzor sredstev, namestnik za komisijo za peticije in namestnik za delegacijo za odnose s Švico, Islandijo in Norveško (European Parliament's Website 2005).

Buitenen je whistleblower druge skupine, uradnik white collar, z visokim dostopom do informacij. Glede na smer kariere, ki si jo je izbral po ‚uspešno prestatem whistleblowingu‘, je mogoče posumiti v motive strogo moralne narave in predvideti možnost karierističnih motivov, čeprav sprva posledice niso kazale na kakršno koli možnost napredovanja, kvečjemu nasprotno. Naj poudarim, da tu ne gre za dvom v dobronamernost njegovih dejanj, temveč le za upoštevanje vseh mogočih vzgibov – kot tudi pri drugih whistleblowerjih. Van Buitenen je izbral notranjo pot whistleblowinga.

2.3.11 Mordechai Vanunu vs. Izrael (1986)

Vanunu je bivši izraelski jedrski tehnik, ki je razkril podrobnosti izraelskega podtalnega, skrivnega programa jedrskega orožja britanskemu tisku leta 1986. Posledično so ga ugrabili predvidoma Mossadovi agenti (Vanunu je sicer trdil, da je bila to CIA) in mu sodili v Izraelu, za zaprtimi vrati. Prepisi procesa so bili objavljeni šele leta 1999.

Obsojen izdaje, je dobil 18-letno zaporno kazen, od katere je enajst let preživel v samici. Leta 2004 je bil iz zapora odpuščen ob široki prepovedi govora in potovanj, saj ga je še vedno vezala pogodba o neizdajanju informacij, ki jo je imel z vlado. Po nekaj mesecih in več kršitvah te prepovedi je bil spet aretiran, potem ko je dal različne intervjuje tujim novinarjem in medijskim korporacijam, kot je BBC. Aprila 2004 je BBC poročal, da je ‚Vanunu povedal zaslisevalcem, da nasprotuje obstoju židovske države in misli, da bi morala biti država palestinska‘.

17. marca 2005 so spoznali, da je Vanunu kriv enaindvajsetih dejanj in ‚izogiba zakoniti smeri‘; prejel je maksimalno kazen dveh let za vsako dejanje.

Skupine za zaščito človekovih pravic vidijo Vanunua kot zapornika vesti. Izraelska vlada ga vidi kot izdajalca. Vanunu trdi, da ničesar ne obžaluje. Leta 1987 je prejel ‚Right Livelihood Award‘, leta 2001 pa častni doktorat Univerze v Tromsu. Od leta 1988 do leta 2004 je bil vsako leto nominiran za Nobelovo nagrado za mir. Leta 2004 je postal častni Lord rektor Univerze v Glasgowu, leta 2005 pa je prejel ‚Nagrado miru‘ norveškega ljudstva¹⁴ (BBC 2004).

Vanunu spada načelno v tretjo skupino whistleblowerjev, saj je izvedenec, vendar gre pri njem ne le za upor zaradi zavezanosti morali stroke, temveč predvsem za ideološki upor. Motiv je neizpodbitno ideološki in morda v tem sam po sebi moralen, Vanunu pa, kot je izjavil njegov odvetnik Avigdor Feldman, ‚*najbolj trmasta, principelna in trpežna oseba, kar sem jih kdaj poznal*‘ (Wikipedia 2005).

2.3.12 Katharine Gun vs. GCHQ (2003)

Katharine Theresa Gun (1974) je nekdanja uslužbenka Vladnega centra za komunikacije (GCHQ) britanske obveščevalne agencije. Leta 2003 je postala slavna, potem ko je britanskemu tisku izdala ‚top secret‘ podatke o nezakonitih dejavnostih ZDA in VB-ja v njihovih prizadevanjih za invazijo na Irak leta 2003.

¹⁴ Folkets fredspris (BBC)

Gunova je delala kot prevajalka iz mandarinske kitajščine v angleščino. Januarja 2003 je prejela elektronsko sporočilo od uradnika NSA-ja¹⁵ ZDA, Franka Koze. V sporočilu je zaprosil za pomoč v skrivni, nelegalni operaciji, katere namen je bil namestitev prisluškovalnih naprav v pisarne Združenih narodov šestih držav: Angole, Kameruna, Gvineje, Pakistana, Mehike in Čila. To je bilo šest ‚držav na gugalnici‘, članic Varnostnega sveta ZN-a, ki bi lahko odločile, ali naj ZN podpre invazijo na Irak ali ne. Načrt je jasno kršil Dunajsko konvencijo, ki regulira globalno diplomacijo. Gunova je priznala, da je sporočilo predala *Observerju*, a da je to ‚storila s čisto vestjo‘, upajoč, da bo s tem preprečila vojno. ‚Ničesar ne obžalujem in to bi storila spet,‘ je izjavila. Po razkritju je bila odpuščena iz GCHQ-ja (Democracy Now 2004).

Novembra 2003 je bila obdolžena zaradi prekrška pod sekcijo 1. Predpisa o uradnih skrivnostih¹⁶. Njen primer je med protivojnimi aktivisti postal slaven, in javnost (med njimi Jesse Jackson, Daniel Ellsberg in igralec Sean Penn, ki jo je opisal kot ‚heroja človeškega duha‘) je pritiskala na vlado, da bi obravnavo proti Gunovi opustila. Gunova se je nameravala zagovarjati kot ‚nedolžna‘. V obrambi je povedala, da je dejanje izvršila za preprečitev neizogibne izgube življenj v vojni, ki je bila po njenem mnenju nelegalna.

Primer je prišel pred sodišče 25. februarja 2004. Razveljavljen je bil v pol ure, saj tožilstvo ni želelo predstaviti dokazov. Razlogi so nejasni, splošno mnenje poznavalcev pa je, da bi lahko polna obravnava v nadaljevanju razkrila javnosti še druge zaupne dokumente, ki bi jih obramba zahtevala kot dokazno gradivo od tožilstva, in da se je tožilstvo umaknilo pod pritiskom politike (Wikipedia 2005).

Gunova spada v drugo skupino whistleblowerjev – uradnica white collar. Do zaupnih podatkov je prišla po naključju oz. so ji bili poslani, postopka whistleblowinga pa se je

¹⁵ National Security Agency

¹⁶ Official Secrets Act

takoj lotila eksterno, z razkritjem medijem. Poleg moralnega motiva je tu mogoč še motiv slave.

2.3.13 Major Ladislav Troha vs. Slovenska vojska (1998)

Ladislav Troha (rojen leta 1963) je na tiskovni konferenci v Kočevski Reki, kjer je začel vojaško kariero (najprej kot rezervist 1. specialne brigade Moris), novinarje seznanil s kar 14 tipkanih strani dolgim seznamom nepravilnosti in pomanjkljivosti v Slovenski vojski, kot je poročal Dnevnik, 11. junija 1998. Njegove pripombe zadevajo neprimerno vojaško opremo, nizko moralo, bojno pripravljenost, neracionalno porabo proračunskega denarja (čezmerni izdatki za avtomobile, pralnice ...) in celo podrobnosti, kot so slaba obutev vojakov.

Ladislav Troha je trdil, da se je po dveh letih opozarjanja znotraj vojske in predstavnikov oblasti – zaradi njihovega neodzivanja – odločil za opozarjanje po medijih.

Slovenska vojska je na obtožbe odgovorila z očitkom Trohi glede izbranega načina reševanja težav oz. zaradi javnosti debate, ki jo je sprožil. Kljub temu da je bila vojska prisiljena priznati resničnost nekaterih navedb, je brigadir Iztok Podbregar, načelnik generalštaba Slovenske vojske, za medije komentiral takole:

„Menim, da imajo pripadniki Slovenske vojske zaupanje v sistem in tudi sami lahko vidijo, da se stvari spreminjajo. Nikoli nisem trdil, da je naš sistem brez napak. Res je, da je včasih urejanje nekaterih stvari videti prepočasno za posameznika, po drugi strani pa se tudi ne moremo odzivati na vsako malenkost. Sam se s takšnim načinom urejanja stvari, kakršnega je ubral major Troha, in z zbujanjem pozornosti javnosti ne strinjam. Prav tako ne moremo sprejeti njegove igre: jaz obveščam javnost, vi pa hitro skočite in odpravite napake“ (Dnevnik 1998).

Ministrstvo za obrambo RS je začelo preučevati mogoče disciplinske ukrepe zoper častnika in ga premestilo na drugo, nižje delovno mesto. Ko ga je novinar Dnevnika,

Tomaž Bukovec, vprašal, ali meni, da je presegel svoje pristojnosti, je Troha odgovoril: *„Ne. Oprl sem se na 7. člen, drugi odstavek, prvo poglavje, in 24. člen, drugo poglavje Pravil službe, kjer piše, da imam pravico in obvezo, da predlagam ukrepe in aktivnosti, s katerim se izboljšuje delo, učinkovitost ali racionalnost dela v poveljstvu ali enoti. Imaš pravico in dolžnost!“* (Dnevnik 1998)

2. julija 1998 je tako major Troha začel v uniformi in z osebno oborožitvijo javno demonstrirati pred slovenskim parlamentom in zahteval, da mu povrnejo prejšnje pravice in delovno mesto, ter da odgovarjajo vsi, ki niso ukrepali po njegovih opozorilih in so tako sokrivi za škodljivo porabo davkoplačevalskega denarja. Troha je pred parlamentom vztrajal kar nekaj mesecev in skoraj postal živi spomenik, kot so zapisali v enem izmed časopisov. 15. julija je pištolo zamenjal s kitaro in takrat postal ‚Pojoči major‘. Konec julija je izstopil tudi iz Združenja veteranov vojne za Slovenijo in Zveze slovenskih častnikov. Po različnih zapletih mu je zaradi kršitev delovnih obveznosti 30. novembra prenehalo delovno razmerje v Slovenski vojski.

Trohovo opozarjanje na nepravilnosti je bilo v marsikaterem pogledu umestno, vendar ga njegovi sodelavci niso podprli, ker so menili, da dela to na napačen način, in tako je počasi ostal sam. Februarja 1999 je izdal knjigo Pojoči major, maja 1999 pa se je znova zaposlil na ministrstvu za obrambo (pri čemer je bil njegov osebni dohodek pol manjši kot pred odpustitvijo) in podpisal dogovor, da bo umaknil tožbe proti temu ministrstvu. Troha se je v slovenskih medijih znova pojavil leta 2001, ko je javno trdil, da je leta 1993 Janez Janša, tedanji obrambni minister, naročil podstavitev bombe pod vozilo Zmaga Jelinčiča, predsednika Slovenske nacionalne stranke.

Troho uvrščam v drugo in tretjo skupino whistleblowerjev – kot uradnika white collar v vojaški organizaciji, s činom majorja in strokovnim znanjem. Trohov motiv bi lahko bil moralen, vendar pa nadaljnji dogodki – Troha se je vrnil v službo v Slovensko vojsko, kljub temu da cilja v celoti ni dosegel, in sicer na nižje delovno mesto – sprožajo vprašanje integritete namena. Poleg tega je Troha posvečal veliko truda za doseganje lastne medijske izpostavljenosti, kar sicer večini whistleblowerjev ni skupno.

2.4 ANALIZA: KOMPARATIVNA METODA

Za potrditev hipoteze 2 – o treh tipičnih skupinah whistleblowerjev, navedene v poglavju 3.2, bom uporabila komparativno metodologijo, kakršno je razvil Charles C. Ragin (Ragin 1994).

Ugotovitve mi bodo v nadaljevanju pomagale potrditi ali ovreči hipotezo 1 – o univerzalnosti motiva whistleblowerjev.

Če ponovim:

Hipoteza 1: Za whistleblowing obstajajo univerzalni motivacijski dejavniki.

Hipoteza 2: Whistleblowerje lahko glede na zaposlitveni status/izobrazbo razvrstimo v tipske kategorije.

Vzorec

Analizo bom izvedla s primerjavo razlik in podobnosti med 13 predstavljenimi primeri, ki tvorijo vzorec.

Analitičen okvir

Kot že navedeno v točki 3.2, me zanima, kakšni so:

1. motivi (opis)
2. dostop do informacij (visok – nizek)
3. odgovornost stroki (visoka – nizka)
4. lojalnost organizaciji (visoka – nizka)
5. proces – pot razkritja (popolnoma interna – popolnoma eksterna)
6. uspeh (visok – nizek)
7. posledice whistleblowinga (hude – zmerne)

Analiza vzorcev raznolikosti

Ugotavljala bom, kaj povzroča pojavljanje raznolikosti pri primerih. Pri tem predpostavljam, da je glavni vzrok, ki vpliva na različne odzive in motivacije, raven izobrazbe oz. (posledično) položaj whistleblowerjev znotraj organizacije.

Konfiguracija skupin

Predpostavila bom tri tipične skupine, ki bodo imele znotraj skupine podobne rezultate v analitičnem okvirju, med sabo pa se bodo skupine v teh rezultatih tipično razlikovale. (glej 2.2) :

1. izvršni menedžerji
2. delavci white collar in blue collar na srednjih ali nižjih položajih
3. whistleblowerji ,izvedenci'

Legenda:

a. MOTIV:

- 5 = moralni čut
- 4 = ideologija
- 3 = koristoljubje
- 1 = drugo
- 0 = neopredeljivo

b. DOSTOP; c. ODGOVORNOST; d. LOJALNOST

- 2 = visok/-a
- 1 = srednji/-a
- 0 = nizek/-ka

e. PROCES

- 2 = po notranjih predpisih organizacije
- 1 = sprva po internih poteh, nato z izdajo zunanjim pristojnostim (mediji, sodišče)
- 0 = ni internega postopka, žvižg se odvije prek zunanjih akterjev (mediji ...)

f. USPEH

- 2 = visok
- 1 = srednji

0 = nizek

g. POSLEDICE

2 = zelo resne

1 = resne

0 = manj resne

V tabelo je uvrščenih vseh 13 prej obravnavanih primerov, kot si sledijo po vrsti. Za vsakega sem določila motiv za whistleblowing, stopnjo odgovornosti v organizaciji in z njo povezanega dostopa do informacij in lojalnosti organizaciji, način sprožitve procesa razkrivanja nepravilnosti, stopnjo doseženega uspeha in resnost posledic.

Pri nekaterih primerih je zelo težko določiti motiv, zato sta v tabeli označeni dve možnosti; od tega je ena vrednost ‚nedoločljiv‘, druga pa tisti, za katero po analizi primera menim, da je najbolj verjetna oziroma vsaj z veliko verjetnostjo prisotna.

TABELA 2.4.1: Komparativna metoda

Primer	Št. primera	motiv	dostop	odgovornost	lojalnost	proces	uspeh	posledice
Camps	1	5	2	2	2	1	0	1
Felt	2	5,0	2	2	2	0	2	1
Challenger	3	5	2	2	2	2	0	1
Serpico	4	5	1	0	1	1	2	2
Meili	5	5,0	0	0	0	0	2	2
Wigand	6	5	2	2	2	1	1	2
Bolkovac	7	5	1	1	0	1	0	1
Watkins	8	3	2	2	2	1	0	0
Ellsberg	9	5	2	1	1	0	2	1
Buitenen	10	5,0	2	2	1	1	2	1
Vanunu	11	4	2	1	0	0	0	2
Gun	12	5	1	0	0	0	1	1
Troha	13	5,0	1	1	0	0	1	1

Podrobneje bom tabelo analizirala v nadaljevanju, že takoj pa lahko iz nje ugotavljam pravilnost prve hipoteze.

Če hipoteza 1 govori o univerzalnosti motiva, ne glede na uvrstitev v skupino, lahko njeno (ne)pravilnost ugotavljam že tukaj. Kot je razvidno iz tabele, motiv ni popolnoma univerzalen, saj pri dveh primerih ni jasno prisotnega motiva moralnega čuta, pri nadaljnjih štirih pa je moralni motiv navidez pomešan še z drugimi motivi.

Če se poglobim v navedena sporna primera, ugotovim, da gre za:

1. Sherron Watkins (vs. Enron) – primer 8
2. Mordechai Vanunu (vs. Izrael) – primer 11

Pri primeru Watkinsove v resnici ne gre za žvižg zaradi moralnih teženj (glej primer), a vendar je bolj pomembno vprašanje, ali Watkinsovo sploh lahko uvrstimo med prave whistleblowerje? Watkinsova je svojemu nadrejenemu poslala elektronsko sporočilo, v katerem ga opominja na nepravilnosti in opozarja pred morebitnimi whistleblowerji, ki bi jih lahko razkrili. Deluje torej proti potencialnemu razkritju nepravilnosti v javnosti. Watkinsova navsezadnje priča pred preiskovalno komisijo, vendar ne po lastni iniciativi. Watkinsonovo bom tako izključila kot ‚ne-pravo whistleblowerko‘.

Mordechai Vanunu res govori o uporabi zaradi ideologije, vendar pa sta ideologija in morala v tem primeru močno povezani. Vanunu je na podlagi moralnega čuta razvil ideološko prepričanje o pravilnosti palestinske države, ki ga je potem vodilo v dejanja, zaradi katerih je leta preživel v zaporu. Prav tako je moralni čut prisoten v samem razkritju – gre za razkritje podtalnega programa nuklearnega orožja, ki bi udejanjen lahko imel katastrofalne posledice.

Tako bi lahko rekli, da gre pri Vanunu za mešan motiv morale in ideologije, čeprav prvi ni takoj očiten.

Posledično lahko ugotovim, da je pri vseh whistleblowerjih – z izjemo Sherron Watkins, ki sem jo kot primer whistleblowerja izključila – moralni čut kot motiv prisoten, četudi ne

nujno kot edini motiv. Več kot to; naivno bi bilo ne priznati, da je moralni čut pogosto prisoten v veliko manjši meri kot drugi motivacijski dejavniki. Kljub temu pa deluje kot notranji katalizator, ki whistleblowerju legitimira odločitve. Zanimivo je, da brez izjeme vsak posameznik, ki ga obravnavam, trdi, da se je za žvižg odločil zaradi moralnih vzgibov.

Tako lahko hipotezo o univerzalnosti moralnega motiva deloma potrdim, a v spremenjeni različici:

Hipoteza 1: **Za whistleblowing obstajajo univerzalni motivacijski dejavniki.**

Nova različica:

Potrjena Hipoteza 1: V whistleblowingu obstaja vsaj en univerzalni motivacijski dejavnik – moralni čut, ki se kot tak lahko pojavlja sam ali v kombinaciji z drugimi dejavniki.

Če primere združim v skupine glede na položaj v organizaciji, dobim naslednje skupine:

Skupina 1: izvršni menedžerji

Skupina 2: delavci white collar in blue collar na srednjih ali nižjih položajih

Skupina 3: whistleblowerji „izvedenci“

Skupinam sem določila barve, ki bodo omogočale lažje branje tabele v nadaljevanju. Izvršni menedžerji bodo v tabelah obarvani modro, delavci white in blue collar bodo sivi, izvedenci pa rumeni. Izbira barve nima posebnega pomena, barve so izbrane za lažjo ločljivost skupin v tabeli.

TABELA 2.4.2: Komparativna metoda – tipične skupine

Primer	Skupina	motiv	dostop	odgovornost	lojalnost	proces	uspeh	posledice
Felt	1	5,0	2	2	2	0	2	1
Wigand	1	5	2	2	2	1	1	2
Watkins	1	3	2	2	2	1	0	0
Serpico	2	5	1	0	1	1	2	2
Meili	2	5,0	0	0	0	0	2	2
Bolkovac	2	5	1	1	0	1	0	1
Buitenen	2	5,0	2	2	1	1	2	1
Gun	2	5	1	0	0	0	1	1
Camps	3	5	2	2	2	1	0	1
Challenger	3	5	2	2	2	2	0	1
Ellsberg	3	5	2	1	1	0	2	1
Vanunu	3	4, 5	2	1	0	0	0	2
Troha	3	5,0	1	1	0	0	1	1

Ker sem skupine določila že vnaprej, sem jih v Tabeli 2 lahko združila po barvah, za lažjo preglednost. Tako bom za vsako skupino primerjala vrednosti analitičnega okvira in s tem ugotavljala, kje se pojavljajo razlike, če sploh.

Iz dobljenega lahko ugotavljam pravilnost hipoteze 2.

Hipoteza 2: Whistleblowerje lahko glede na zaposlitven status/izobrazbo razvrstimo v tipske kategorije.

a. Prva skupina – izvršni menedžerji

Primer	Skupina	motiv	dostop	odgovornost	lojalnost	proces	uspeh	posledice
Felt	1	5,0	2	2	2	0	2	1
Wigand	1	5	2	2	2	1	1	2
Watkins	1	3	2	2	2	1	0	0

V skupino so uvrščeni trije primeri. Pri vseh treh so bistvene povezave v dostopu do informacij, odgovornosti v podjetju in lojalnosti do podjetja. Vsi trije dejavniki imajo pri vseh treh primerih visoke vrednosti. Nihče izmed treh se pri whistleblowingu ni držal izkjučno le notranjega postopka.

Dejavnika, ki se pri primerih razlikujeta, pa sta uspeh in posledice. Kombinacije so: visok uspeh – zmerne posledice; nizek uspeh – hude posledice; nizek uspeh – brez resnejših posledic.

Tipičen izvršni menedžer, ki se odloči za whistleblowing, je tako zelo verjetno visoko na lestvici odgovornosti, je zelo lojalen podjetju in ima visok dostop do informacij. Najverjetneje se ne bo ustavil pri notranjem postopku, temveč bo nepravilnosti razkril zunanjim ustanovam. Nemogoče je sklepati o uspehu in posledicah dejanja, saj na to vplivajo pretežno zunanji dejavniki.

b. Druga skupina – delavci white/blue collar

Primer	Skupina	motiv	dostop	odgovornost	lojalnost	proces	uspeh	posledice
Serpico	2	5	1	0	1	1	2	2
Meili	2	5,0	0	0	0	0	2	2
Bolkovac	2	5	1	1	0	1	0	1
Buitenen	2	5,0	2	2	1	1	2	1
Gun	2	5	1	0	0	0	1	1

V skupino je uvrščenih pet primerov. Ker položaj teh oseb niha od nižjega do relativno visokega, dejavnik dostopa do informacij ni značilen in ravno tako niha. Odgovornost je

v treh izmed petih primerov nizka in je značilna. Tudi lojalnost do podjetja je v treh izmed petih primerov nizka in je relativno značilna. V treh izmed petih primerov je oseba postopek razkritja začela na interni ravni in nadaljevala eksterno, v dveh primerih je bil celoten postopek ločen od organizacije. Nihče se ni držal izključno notranjega postopka. Uspeh je delno tipičen dejavnik v skupini, saj so trije dosegli visok uspeh, eden zmernega, eden pa nizkega. Tipično za skupino pa je, da so posledice za whistleblowerja resne, v dveh primerih celo zelo resne.

Tipičen bel/moder ovratnik – delavec, ki se odloči za whistleblowing – podjetju ni močno lojalen, ne nosi visoke odgovornosti, dostop do informacij pa je odvisen od položaja na hierarhični lestvici, večinoma je naključen. Verjetno bo postopek razkrivanja vsaj začel na notranji ravni, zelo verjetno pa bo v nadaljevanju zadevo razkril zunanjim organizacijam. Težko je sklepati o uspehu, zelo verjetno pa je, da bodo posledice zanj resne ali zelo resne. Zaradi tega lahko sklepamo, da imajo whistleblowerji na nevodilnih položajih še bolj izrazit strah pred sprožitvijo postopka.

c. Tretja skupina – whistleblowerji ‚izvedenci‘

Primer	Skupina	motiv	dostop	odgovornost	lojalnost	proces	uspeh	posledice
Camps	3	5	2	2	2	1	0	1
Challenger	3	5	2	2	2	2	0	1
Ellsberg	3	5	2	1	1	0	2	1
Vanunu	3	4, 5	2	1	0	0	0	2
Troha	3	5,0	1	1	0	0	1	1

V skupino je uvrščenih pet primerov. Značilna za to skupino sta visok dostop do informacij in visoka ali vsaj srednje visoka odgovornost položaja. Neznačilna je lojalnost, saj niha od nizke (v dveh primerih) do visoke (prav tako v dveh primerih). V treh izmed petih primerov je bil postopek razkritja v celoti eksteren, v enem primeru pa v celoti interen. V treh primerih je bil uspeh nizek, le v enem visok, posledice pa v treh primerih resne, v enem zelo resne in v enem manj resne.

Tipičen whistleblower izvedenec ima visok dostop do informacij in nosi visoko odgovornost. Lojalnost organizaciji ni tipična, je pa tipična visoka lojalnost stroki. Pri whistleblowerju izvedencu je verjetnost, da se bo ognil notranjemu postopku, višja kot pri drugih dveh skupinah. Uspeh bo verjetno relativno nizek, posledice pa resne.

Iz naštetega je razvidno, da po položaju v organizaciji oz. glede na izobrazbeno strukturo lahko whistleblowerje uvrstimo v tipske skupine. V skupinah so najznačilnejši tisti dejavniki, ki so povezani ravno s položajem – dostop do informacij, odgovornost. Zanimiv je dejavnik lojalnosti podjetju, ki je značilen in nakazuje najvišjo lojalnost pri menedžerjih z visokim položajem, najnižjo pri delavcih white in blue collar, pri izvedencih pa lojalnost stroki daleč presega moč lojalnosti podjetju. V vseh treh skupinah je postopek razkrivanja informacij slej ko prej eksteren, zanimivo pa je, da je za izvedence bolj značilno, da postopek razkritja že začnejo zunaj organizacije. Uspeh whistleblowinga ni dejavnik, ki bi označeval tipske skupine, in sklepamo lahko, da je neodvisen dejavnik oz. da nanj vpliva še skupek drugih dejavnikov (splet naključij), kljub temu pa je razvidno, da je uspeh pogosteje nizek kot visok, ne glede na skupino. Posledice so značilnejše za posamične skupine, saj so za delavce blue in white collar ter za izvedence resnejše kot za menedžerje, pri katerih niso značilne.

Tako lahko potrdim hipotezo 2:

Whistleblowerje lahko glede na zaposlitven status/izobrazbo razvrstimo v tipske kategorije.

3. PRAVNI VIDIKI WHISTLEBLOWINGA

Vse od pojava sodobnega whistleblowinga do danes se je zakonodaja na tem področju le počasi razvijala in marsikje še danes ni zakonov, ki bi ščitili whistleblowerje, ali pa so ti zakoni le del delovnega prava. Pregon whistleblowerjev je postal resna težava na mnogih koncih sveta. Čeprav so načelno pravno zaščiteni pred povračilnimi ukrepi delodajalcev, je ogromno primerov, kjer so bili tako ali drugače kaznovani. Pravna zaščita whistleblowerjev se spreminja od države do države. Mnoge države imajo zakone o zaposlitvi, ki regulirajo diskriminatorno ravnanje z whistleblowerji. Drugod po svetu je situacija lahko popolnoma drugačna.

3.1 ZDA

3.1.1 False Claims Act (1986)

Najbolj razvit je zakon v ZDA, ki whistleblowing opredeljuje kot ‚uslužbenčevo razkritje prevare in škodovanja‘. Zvezni zakon, ki je legitimiziral koncept whistleblowerja, **False Claims Act** (1863, prenovljen leta 1986), je bil namenjen boju s prevarami dobaviteljev zvezne vlade med državljansko vojno. Pod zaščito tega zakona lahko whistleblowerji dobijo odstotek denarja, ki je bil prihranjen, ali odškodnino, ki jo je vlada pridobila zaradi whistleblowinga. Prav tako ta zakon varuje whistleblowerje pred neupravičeno odpustitvijo oz. jim omogoča vnovično zaposlitev na višjem položaju, dvojno plačilo za vmesno obdobje, odškodnino za diskriminatorno ravnanje in določene sodne stroške. Zvezna zakonodaja je leta 1978 prepovedala povračilna dejanja proti tistim, ki so razkrivali korupcijo v vladi (Government Accountability Project 2005).

Zaradi False Claims Acta je število primerov prijavljenih kršitev naraslo s 60 (leta 1988) na več kot 400 (leta 2004). Nagrade za whistleblowerje so zrasle z manj kot enega milijona dolarjev (leta 1988) na milijardo dolarjev (leta 2003) – prejmejo lahko do 30 odstotkov odškodninskega zneska, ki ga dobivatelju kršitelju naloži sodišče, preostalo

zadrži država. Pri tem prevladujejo prijave o kršitvah pri zdravstvenih in vojaških dobaviteljih. Po tem predpisu je lahko posledica pravzaprav vsake kršitve zveznega zakona izvajanje prijave ‚False Claim‘. Charles Grassley, senator, ki je spodbudil prenovitev predpisa leta 1986, ga želi zdaj razširiti še na davčne utaje.

Nasprotovalcev zakona je mnogo, saj so kazni nesorazmerno velike za srednje velika in mala podjetja, ki posledično vedno manj sklepajo pogodbe z vlado – pobuda za whistleblowerje je namreč tako močna, da so prijave mogoče že zaradi absurdno majhnih kršitev, ki vladi ne povzročajo nominalne škode.

Zaradi nadlegovanja in odpustitve whistleblowerjev ter naraščanja razkritij široko razširjene korupcije je kongres leta 1989 utrdil položaj whistleblowerjev (Zeller 2005: 26–27)

3.1.2 Sarbanes – Oxley Act (2002)

Sarbanes Oxley Act ali SOX je bil načrtovan za zaščito javnosti pred slabim ravnanjem korporacij. Vključuje tudi nove zaščite za whistleblowerje. Sekcija 806 SOX-a narekuje, da podjetja, ki kotirajo na borzi, ne smejo uporabiti diskriminacije ali povračilnih ukrepov proti uslužbencem, ki zakonito dajejo informacije ali pomagajo v preiskavi ravnanja, za katerega utemeljeno mislijo, da pomeni kršitev katerega koli zveznega zakona, ki se nanaša na prevaro delničarjev. Zakon ščiti tudi delavce, ki pričajo ali drugače pripomorejo k vladnim postopkom v zvezi s tovrstnimi zakoni. SOX ščiti tudi uslužbence podjetij, ki sama ne kotirajo na borzi, so pa hčerinska podjetja tovrstnih podjetij.

Pomembno je, da SOX omogoča kazenski pregon delodajalcev, zaposlenih in drugih oseb kot civilno in kazensko odgovornih za pregon in povračilne ukrepe proti whistleblowerjem. Zato so ameriška podjetja začela spreminjati interne statute ter ustanavljati notranje mehanizme in politiko glede whistleblowinga, kot na primer izobraževanje zaposlenih in natančno poslovno dokumentiranje (Smith 2004: 400–401).

Po SOX-u se lahko zaposleni pritoži zaradi povračilnih ukrepov, če je (1) bil vpleten v ‚zaščiteno dejavnost‘, (2) utrpel direktne ukrepe s strani delodajalca in (3) vzpostavil obstoj razumnega vzroka za prepričanje, da je zakonito dejanje zaposlenega odločilen dejavnik, ki je vodil do tovrstnega ravnanja delodajalca v odnosu do zaposlenega.

Sekcija 1107 SOX-a predvideva kazen do desetih leta zapora za kogar koli, ki je ‚ob polnem zavedanju in z namenom izvajanja povračilnih ukrepov povzročil škodo kateri koli osebi, vključno s prekinitvijo zakonite zaposlenosti ali z vmešavanjem v življenje te osebe...‘, če se je tako ravnalo, ker je ta oseba ‚uradnemu predstavniku policije ali drugemu organu državnoopravne zaščite posredovala resnične informacije o kakršnem koli zveznem prekršku‘(Steinberg in Kaufman 2005: 445–446).

Sekcija 301 SOX-a ima za ameriška podjetja pomembne implikacije, saj narekuje vsem javnim podjetjem vzpostaviti notranje nadzorne komisije, ki sprejema in razrešuje pritožbe whistleblowerjev na interni ravni in ki zagotavlja varno in anonimno pot za vse zaposlene, ki želijo vložiti prijavo. Pri tem so zanimivi odzivi delavcev v evropskih podjetjih ameriških korporacij, kot poroča *Wall Street Journal* (*Wall Street Journal* 2004).

‚Zaposlenim v podjetjih v Franciji in Italiji ideja o anonimnem poročanju privabi spomine na izkušnje njihovih dveh držav s kolaboracionisti v drugi svetovni vojni. Zaposleni v Rusiji so izrazili skrb zaradi vrnitve k taktiki Big Brother‘ (*Wall Street Journal*, 2004).

Na Bližnjem vzhodu je težava drugačna – delavcem je nepredstavljiva ideja poročanja o nepravilnostih v sedež podjetja, ki je tako dislociran – v ZDA.

Drugi ameriški predpisi (akti), ki ščitijo whistleblowerje:

- Whistleblower Protection Act
- No Fear Act
- Military Whistleblower protection Act
- Toxic Substance Control Act
- The Energy Reorganization Act

- Clean Water Act
(Whistleblower Employee Protection 2005)

3.2 Velika Britanija

Ko je bil v Veliki Britaniji leta 1989 uveden novi ‚Official Secrets Act‘, so ministri odločno nasprotovali obrambi ‚v javnem interesu‘, ki bi dovoljevala državnemu uslužbencu, ki je informacije razkril, ali pa novinarju, ki jih je objavil, obrambo na podlagi opravičenosti razkritja. Takratni notranji minister, Douglas Hurd, je neprenehoma trdil, da takšna obramba nima precedensa v kriminalnem pravu. V resnici so precedensi obstajali, in sicer jih je mogoče najti tudi v internih predpisih državne uprave (tak primer obrambe ‚v javnem interesu‘ vključujejo na primer zakoni o obscenosti). Statut v Britaniji vključuje približno 250 dodatnih pravnih kazni za razkritje informacij. Mnoge ščitijo individualno zasebnost, a nekatere kriminalizirajo uradnike, ker si upajo razkriti informacije o varnosti nekaterih izdelkov ipd. Tudi v tem primeru se ni bilo mogoče braniti na podlagi javnega interesa (Wikipedia 2005).

3.2.1 Public Interest Disclosure Act (1998)

Velika Britanija je šele leta 1998 sprejela Predpis o razkritju iz javnega interesa¹⁷. Ta močno vpliva tudi na Predpis o pravicah zaposlenih¹⁸ iz leta 1996, in sicer dodaja številne člene, ki ščitijo delavce, ki so izvedli ‚zaščitena razkritja‘; ta se potem obravnavajo kot ‚kvalificirana razkritja‘. To so kakršna koli razkritja informacij, ki – po razumskem mnenju delavca, ki jih izvede – lahko nakazujejo različne stvari; najbolj pomembno in najbolj specifično zakonsko definirano so to prekrški, ki konstituirajo gospodarski kriminal. Prvi kazalec je, da je bil ali verjetno bo zagrešen kriminal ali pa se ta ravno izvršuje, drugi pa, da se neka oseba ne vede (se ni vedla, ali se verjetno ne bo vedla) v skladu z zakoni, ki jo omejujejo. Prvi kazalec nakazuje na primere prevare,

¹⁷ Public Interest Disclosure Act

¹⁸ Employment Rights Act

pranja denarja, trgovanja z notranjimi informacijami in manipulacije trga. Drugi nakazuje na, na primer, napačno delovanje pri obveščanju Borze ali FSA-ja¹⁹ ali tržne malverzacije – civilna različica trgovanja z internimi informacijami – in pa tudi na kršitve pogodbenih obveznosti. Druge kategorije so manj neposredno povezane z gospodarskim kriminalom, gre pa za nepravilno delovanje, ogrožanje zdravja in varnosti posameznika/-ov, povzročanje grožnje okolju ipd (Office of Public Sector Information 2005).

Da je razkritje ‚zaščiteno‘, ni nujno, da je pritožba resnična, temveč le, da delavec, ki je v razkritje vpleten, iskreno verjame, da je res tako²⁰ (Davey 2004: 17).

Člen 43A-L predpisuje, komu naj bo razkritje posredovano. Ko gre za notranja organizacijska razkritja ali razkritja za to predpisanim pooblaščenim osebam, so predpisi zelo jasni, najbolj pogojena pa so razkritja tretjim osebam. Pomembno je, da razkritje ne sme biti storjeno z namenom osebne pridobitve in da mora biti razkritje tretji osebi razumno ‚v vseh okoliščinah primera‘. Zadoščeno mora biti tudi vsaj enemu izmed naslednjih pogojev: (1) oseba razumno verjame, da bi, če bi razkritje opravila neposredno nadrejeni osebi namesto tretji osebi, utrpela posledice (odpustitev), (2) znotraj organizacije ni osebe, ki bi se ji po pravilih takšno razkritje lahko opravilo, (3) whistleblower razumno verjame, da bi, če bi bilo razkritje opravljeno znotraj organizacije, bili vsi dokumenti ali dokazi pozneje uničeni, in (4) razkritje lahko opravi tretji osebi, če je notranji proces oseba že izkoristila, pa se zaradi tega težava ni odpravila ali se niso zgodile nujne spremembe (Alexander 2004: 136–137).

Predpis whistleblowerje tudi ščiti pred povračilnimi ukrepi, kot so odpustitev, nižanje plače, ukinitve bonusov, nižanje položaja, in drugimi povračilnimi ukrepi, podobno kot Sarbanes – Oxley v ZDA. Pri tem veljajo določena pravila, ki deloma ščitijo tudi

¹⁹ Financial Services Authority

²⁰ Podobno pravilo najdemo tudi v nemškem ‚Geldwäschegesetz‘ – Zakon o pranju denarja (http://www.iuscrim.mpg.de/forsch/straf/projekte/huber2_e.html)

delodajalčevo pravico do odpustitve²¹ in določajo, da predpis ne velja za osebe, ki niso v rednem delovnem razmerju ali še niso zaposlene 12 mesecev, oz. za takšne osebe veljajo določene omejitve (Alexander 2004: 138).

Avgusta 2004 je bil predpis pod preizkušnjo v primeru Steva Moxona, whistleblowerja, ki je razkril nepravilnosti na Imigracijskem uradu *Sunday Timesu*. Po tem je izdal knjigo in dela kot politični komentator – pred tem je imel kot nižji uradnik le 12.000 funtov letne plače. Na sodišču – tožil je delodajalca zaradi odpustitve in se skliceval na Public Interest Disclosure Act – se je tako razvila debata o njegovih motivih, pa tudi o upravičenosti razkritja tretji osebi (Robins 2004).

3.3 Nizozemska

Zanimiv je primer Nizozemske, kjer je Zveza trgovskih sindikatov²² leta 2000 izvedla raziskavo izkušenj whistleblowerjev in v ta namen vzpostavila poskusno odprto telefonsko linijo, na katero so prejeli kar 8.000 klicev whistleblowerjev, ki so želeli podati svoje izkušnje. Od takrat je minister za notranje zadeve nadzoroval ustanovitev t. i. Memoranduma integritete, ki so ga osnovali po britanskem Public Interest Disclosure Actu. Memorandum navaja naslednje: poročila o kršitvah se morajo nanašati na sume – ti morajo imeti razumne temelje – resnih kaznivih prekrškov, hudega kršenja pravil ali zakonov ali na sume na primer skrajne nevarnosti javnemu zdravju in okolju. Memorandum je nakazoval notranjo pot, ki naj bi jo za prijavo kršitev uporabil vsak javni uslužbenec; torej, ali je najpametneje kontaktirati nadzornika, zaupnika ali komite. Razkrivanje informacij tisku je še vedno strogo prepovedano. Čeprav je podružnica FNV-ja, AbvaKabo, zadovoljna z ministrovo odločitjo vzpostavitve teh smernic, jih obravnava kot dvoumne in pretirano splošne in se sprašuje, kdo se odloči, kaj je resen kazniv prekršek in kdaj obstaja skrajna nevarnost javnemu zdravju. AbvaKabo se ne

²¹ Gre za primere t. i. redundancies oz. tehničnih presežkov.

²² Federatie Nederlandse Vakbeweging, FNV

strinja tudi z izključitvijo prekrška nepotizma in zlorabe javnih sredstev, o katerih bi lahko poročali javni uslužbenci (Grunell 2000).

Na Nizozemskem sicer prakse whistleblowinga regulira Urad za zaščito podatkov²³ na podlagi Predpisa o zaščiti zasebnih podatkov, WBP²⁴. Urad je izdal mnenje oz. splošne smernice regulacije whistleblowinga in ‚shem za whistleblowing‘ oz. uvedbo telefonskih linij *hotline* v podjetjih. Smernice za uvedbo tovrstnih linij narekujejo naslednje nujne elemente: (1) omejevanje obdelave podatkov na minimum, ki ga še opravičuje legitimen interes podjetja, (2) omejitev poročanja na prijavo sumljivih praks v računovodstvu, reviziji ali na prijavo ‚resnih prekrškov‘, (3) spodbujanje zaupnega, in ne anonimnega poročanja, (4) obveščanje prijavitelne osebe o tem, da je bila o njej posredovana prijava v istem trenutku, ko je bila ta sprejeta (le zelo redke izjeme so tu izključene), (5) jasno obveščanje zaposlenih o obstoju, namenu in dejavnostih whistleblowerske telefonske linije in o tem, kdo prispele podatke ‚nadzoruje‘, (6) vzpostavitev posebnih oddelkov znotraj podjetja, ki vodijo delovanje whistleblowerske telefonske linije, in (7) zadrževanje osebnih podatkov, pridobljenih v preiskavi, največ dva meseca po koncu preiskave (Sotto 2006).

3.4 Avstralija – New South Wales

V Avstraliji je predvsem znana zakonodaja o whistleblowerjih, ki je sprejeta na področju New South Walesa, Protected Disclosures Act (1994) ali Predpis o zaščitenih razkritjih. Ta je morda eden najbolj radikalnih na svetu, saj natančno opredeljuje ne le zaščite za whistleblowerje, temveč tudi kazni za tiste, ki bi sprožali kakršne koli povračilne ukrepe proti njim.

Predpis opredeljuje definicijo in obseg zaščitenega razkritja kot razkritje o nepravilnih postopkih, ki ga izvede javni uradnik in ki lahko vključuje:

²³ Data Protection Authority

²⁴ Wet bescherming persoonsgegevens

1. kakršno koli dejanje ali postopanje katere koli osebe (četudi ta ni javni uradnik), ki neposredno ali posredno vpliva na ‚pošteno ali nepristransko‘ izvajanje uradnih dolžnosti katerega koli javnega uradnika, in
2. kakršno koli dejanje ali ravnanje javnega uradnika ali bivšega javnega uradnika, ki predstavlja zlorabo javnega zaupanja.

Po tem predpisu obstajata dva pogoja, da je razkritje obravnavano kot zaščiten. Prvi je, da ga izvede javni uradnik, drugi pa, da je razkritje izvedeno prostovoljno. V tem primeru je whistleblower zakonsko zaščiten pred:

1. povračilnimi dejanji (kar vključuje vse od fizičnih groženj, zastrahovanj, nadlegovanj, diskriminacije do nepravičnega obravnavanja v organizaciji, odpustitve in uvedbe disciplinskih postopkov), in sicer so ta obravnavana kot kriminalna dejanja,
2. tožbami, povezanimi s kršenjem pogodbe o zaupnosti podatkov ali z morebitno škodo, ki bi lahko nastala kot posledica razkritja,
3. razkritjem identitete – splošno pravilo pravi, da ni dovoljeno razkritje kakršnih koli podatkov, ki bi lahko razkrili identiteto whistleblowerja.

Whistlebowerjeve pravice po Predpisu o zaščitenem razkritju ščitita naslednja mehanizma:

1. oseba, ki sproži povračilne ukrepe proti whistleblowerju, je kriva kriminalnega prekrška. Kazen je 50 kazenskih točk²⁵ ali 12 mesecev zaporne kazni ali oboje;
2. oseba v prekršku mora sama dokazati, da ukrep ni bil povračilne narave v povezavi z razkritjem informacij. Sama prijava povračilnih ukrepov je lahko izvedena kadar koli v obdobju dveh let po tem, ko se je razkritje zgodilo (Australasian Legal Information Institute 2006).

New South Wales je predpis vpeljal predvsem zato, ker želijo vzpodbujati število upravičenih prijav nezakonitih in koruptivnih praks v javni upravi. Slabost predpisa je, da se ne dotika whistleblowerjev v zasebnih podjetjih ali whistleblowerjev izvedencev.

²⁵ I kazenska točka je v letu 2006/07 vredna 107,34 AUD

3.5 Slovenija

Slovenija zakona o whistleblowerjih oziroma njihovi zaščiti ne pozna. Tako lahko le analiziramo naslednje zakone in pri tem poskusimo najti implikacije za primere whistleblowinga: Zakon o delovnih razmerjih, Zakon o preprečevanju korupcije, Zakon o ratifikaciji civilnopravne konvencije (EU) o korupciji in Zakon o ratifikaciji kazenskopravne konvencije (EU) o korupciji.

3.5.1 Zakon o delovnih razmerjih (ZDR, 2003)

Zakon ureja delovna razmerja, ki se sklepajo s pogodbo o zaposlitvi med delavcem in delodajalcem, in med drugim varuje interese delavcev, njihovo pravico do svobode dela in do dostojanstva pri delu.

5. točka 6. člena zakona navaja, da če 'kandidat oziroma delavec v primeru spora navaja dejstva, ki opravičujejo domnevo, da je kršena prepoved diskriminacije zaradi okoliščin iz prejšnjega odstavka (o spolni, rasni, starostni, ipd. diskriminaciji, op. p), je dokazno breme, da različno obravnavo opravičujeta vrsta in narava delavca, na strani delodajalca'. Če bi torej prišlo do 'žvižga' zaradi diskriminacije, zakon do neke stopnje ščiti oškodovano stranko, ne pa nujno whistleblowerja, če to ni ista oseba.

2. točka 34. člena navaja, da mora 'delavec obveščati delodajalca o vsaki grozeči nevarnosti za življenje ali zdravje ali za nastanek materialne škode, ki jo zazna pri delu'. Mogoča je interpretacija zakonsko določenega internega whistleblowinga v določenih primerih kršitev ali zaznanih napak, ki izhajajo iz tega člena.

Zakon pomembno ščiti delodajalca pred primeri eksternega whistleblowinga: 36. člen navaja: (1) Delavec ne sme izkoriščati za svojo osebno uporabo ali izdati tretjemu delodajalčevih poslovnih skrivnosti, ki jih kot take določi delodajalec in ki so bile delavcu zaupane ali s katerimi je bi seznanjen na drug način. In (2): Za poslovno skrivnost se štejejo tudi podatki, za katere je očitno, da bi nastala občutna škoda, če bi zanje zvedela nepooblaščen oseba. Delavec je odgovoren za kršitev, če je vedel ali bi moral vedeti za tak značaj podatkov.

Glede na naštetu tako sam zakon v nobenem primeru ne zagotavlja pravne zaščite v konkretnem primeru whistleblowinga, ki ni omejen znotraj podjetja (pa tudi v tem primeru le za določene primere ogroženosti zdravja ali neposredne nevarnosti).

3.5.2 Zakon o javnih uslužbencih (ZJU-UPB1, marec 2005)

11. in 12. člen zakona uravnava predvsem odgovornost javnih uslužbencev in narekuje, da slednji (11.) ne smejo prejemati daril, (12.) morajo varovati tajne podatke, ne glede na to, kako so jih izvedeli, in tudi po prenehanju delovnega razmerja. Nadalje še 100., 123. 124. člen opredeljujejo obveznosti in sankcije, ki sledijo kršenju pravil (vključno s sankcijami za razkrivanje tajnih informacij).

Zakon ureja še postopek pritožb v primeru sankcij, vendar pa v nobeni točki natančneje ne določa okoliščin, v katerih bi uslužbenci smeli razkriti informacije, če bi se soočili s škodljivimi praksami v organizaciji, kjer so zaposleni, in po kakšni poti naj bi to storili.

3.5.3 Zakon o ratifikaciji kazenskopravne konvencije (EU) o korupciji (marec 2000)

Gre za ratifikacijo kazenskopravne konvencije o korupciji, sprejete 27. januarja 1999 v Strasbourgu, ki podobno kot prej obravnavana konvencija vsem podpisnicam narekuje zakone in pravila, ki jih morajo sprejeti na državni ravni z namenom skupnega boja proti korupciji.

Za potencialne whistleblowerje je pomemben 22. člen Zakona, o zaščiti sodelavcev pravosodnih organov in prič, ki narekuje, naj **vsaka pogodbenica sprejme takšne ukrepe, kot so potrebni za zagotovitev učinkovite in ustrezne zaščite za:**

- a) osebe, ki prijavijo kazniva dejanja, opredeljena v skladu s to konvencijo, ali drugače sodelujejo s preiskovalnimi organi ali organi pregona;**
- b) priče, ki pričajo o teh kaznivih dejanjih'.**

3.5.4 Zakon o ratifikaciji civilnopravne konvencije (EU) o korupciji (april 2003)

Gre za ratifikacijo civilnopravne konvencije o korupciji, sprejete 4. novembra 1999 v Strasbourgu, ki vsem podpisnicam konvencije narekuje zakone in pravila, ki jih morajo sprejeti na državni ravni z namenom skupnega boja proti korupciji.

Za potencialne whistleblowerje je verjetno najpomembnejši 9. člen Zakona, o zaščiti zaposlenih, ki narekuje, naj **,vsaka pogodbenica v svojem notranjem pravu zagotovi ustrezno zaščito pred vsakim neupravičenim kaznovanjem zaposlenih, ki imajo razloge za sum korupcije in ki v dobri veri sporočijo svoj sum pristojnim osebam ali organom’.**

Iz analize naslednjega zakona je jasno razvidno, da žal ni vključena nobena točka, ki bi se neposredno navezovala na ta predpis.

3.5.5 Zakon o preprečevanju korupcije (ZPKor, januar 2004)

Ta zakon določa ukrepe za uresničevanje resolucije o preprečevanju korupcije na področjih identifikacije in odpravljanja vzrokov za korupcijo, oblikovanja načrtov integritete v javnem in zasebnem sektorju in preverjanja njihovega delovanja. Postavlja temeljna pravila na področjih nezdržljivosti opravljanja javne funkcije s pridobitno dejavnostjo za nosilce javnih funkcij.

Zakon opredeljuje predvsem delovanje, skladno s tem zakonom ustanovljene Komisije za preprečevanje korupcije, in se v nobeni točki ne dotika delovanja whistleblowerjev v državnih ali javnih podjetjih.

Ne glede na jasna navodila v obeh ratifikacijah je jasno, da Slovenija še danes nima zakonov, ki bi ščitili whistleblowerje pred povračilnimi ukrepi, in da verjetno zakona ali določil, podobnih določbi Sarbanes – Oxley še nekaj časa ne bo.

Je pa v rabi Etični kodeks Vlade Republike Slovenije, ki uravnava delovanje vseh javnih uslužbencev. Ta nikakor ne predstavlja zaščite whistleblowerjem, temveč prej podaja smernice, ki narekujejo absolutno lojalnost, neizdajanje informacij ne glede na način pridobitve slednjih ipd.

(Ministrstvo za javno upravo RS 2006)

4. SLOVENSKO JAVNO MNENJE: STALIŠČA O KORUPCIJI IN 'ŽVIŽGAŠTVU'

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij Inštituta za družbene vede Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani je oktobra 2003 na podlagi vzorca telefonskih naročnikov izvedel raziskavo o stališčih o korupciji v Sloveniji, na zahtevo naročnika, Vlade RS.

Zajeli so 901 polnoletnih oseb, državljanov Slovenije, in z njimi izvedli telefonski intervju s standardiziranim vprašalnikom 'Stališča o korupciji'.

Pri analizi poročila se bom osredotočila le na tri bistvena spoznanja: Kako anketiranci ocenjujejo razširjenost korupcije v Sloveniji, katere javne ustanove po njihovem mnenju najbolj pripomorejo k razkritju korupcije in koliko anketirancev bi bilo pripravljenih v vlogo whistleblowerja postaviti samega sebe.

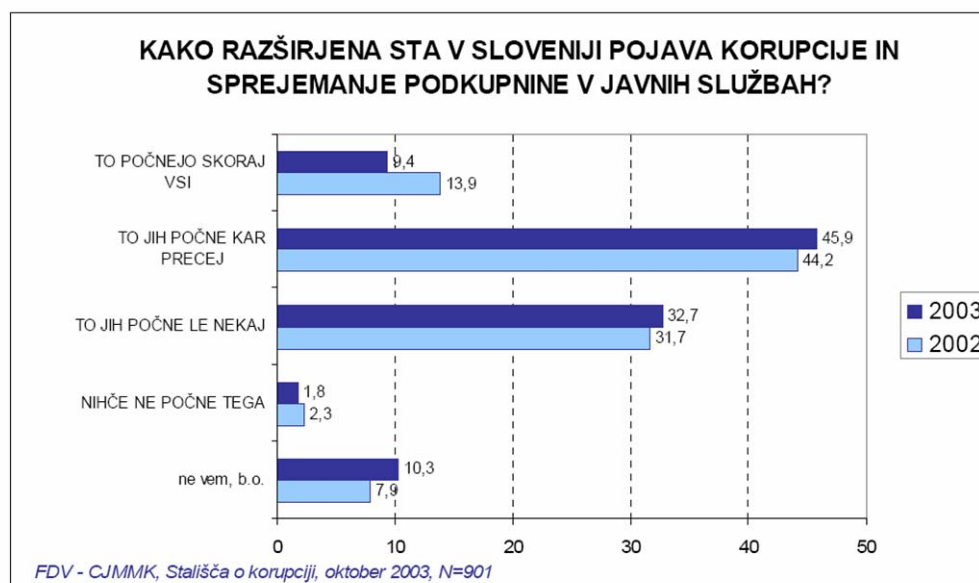
Sledijo izvlečki poročila 'Stališča o korupciji' (CJMMK 2003).

Sprejemanje podkupnine v javnih službah se v kontekstu javnomnenjskega raziskovanja kaže kot ‚najvidnejši in najznačilnejši‘ kazalec razširjenosti korupcije. Presoja o razširjenosti korupcije v javnih službah je v veliki meri oprta na predpostavko samoumevnosti in v manjši meri na osebno izkušnjo s korupcijo. Odgovori na izhodiščno vprašanje ‚Ali ste imeli vi ali vaši bližnji v zadnjem letu kakršno koli izkušnjo s korupcijo?‘ govorijo o razmeroma nizki razširjenosti korupcije v Sloveniji, če upoštevamo ugotovitev, da več kot 95 odstotkov vprašanih ni imelo izkušnje s korupcijo v letu 2003. Seveda pa ta podatek ne govori o relativni razširjenosti korupcije v posameznih segmentih in ne upošteva ‚sistemske izključenosti‘ večine sodelujočih v raziskavi.

Razširjenost korupcije v javnih službah

Na vprašanje o sprejemanju podkupnine v javnih službah se kot prevladujoče izkaže prepričanje o razmeroma veliki razširjenosti korupcije v javnih službah. Večina (46 odstotkov) anketirancev ocenjuje, da podkupnino v javnih službah sprejema ‚precej javnih uslužbencev‘. Tretjina vprašanih (33 odstotkov) meni, da podkupnino sprejema ‚le nekaj javnih uslužbencev‘, medtem ko le zanemarljiv delež anketirancev ocenjuje, da javni uslužbenci ne sprejemajo podkupnin. Subjektivno oceno o vesplošni koruptnosti javnih uradnikov je v tem kontekstu izrazilo manj kot 10 odstotkov vprašanih.

Slika 4.1: Razširjenost korupcije v javnih službah

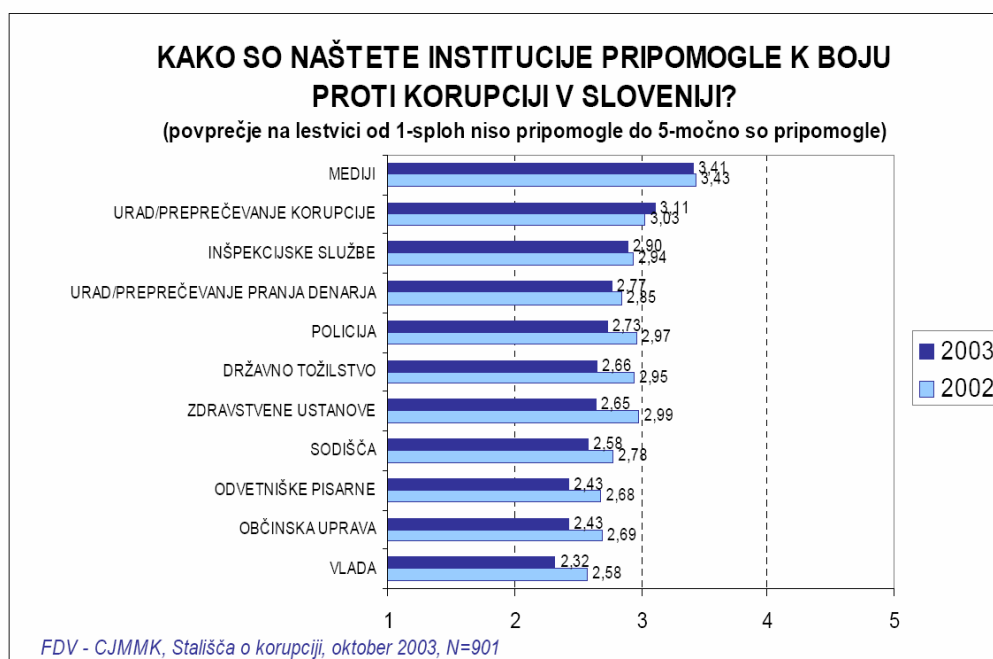

VIR: Stališča o korupciji 2003. CJMMK, Ljubljana

Kdo je pripomogel k boju proti korupciji.

Zaznava korupcije v Sloveniji vključuje tudi predstave o tem, kdo je v Sloveniji najbolj zaslužen za boj proti korupciji. Če ugotovljamo, da večina anketirancev stališča o korupciji utemeljuje s poročanjem medijev, ugotovimo tudi, da anketiranci medije prepoznavajo kot institucijo, ki je najbolj pripomogla k boju proti korupciji. Glede na pomembnost anketiranci na drugo mesto postavljajo urad za preprečevanje korupcije in na tretje mesto inšpekcijske službe. Na ‚dno‘ nabora uvrščajo sodišča, vlado, upravne enote in odvetniške pisarne. V primerjavi z meritvijo leta poprej anketiranci vse institucije ocenjujejo z nižjimi ocenami, izjema je urad za preprečevanje korupcije.

Slika 4.2: Kdo je pripomogel k boju proti korupciji

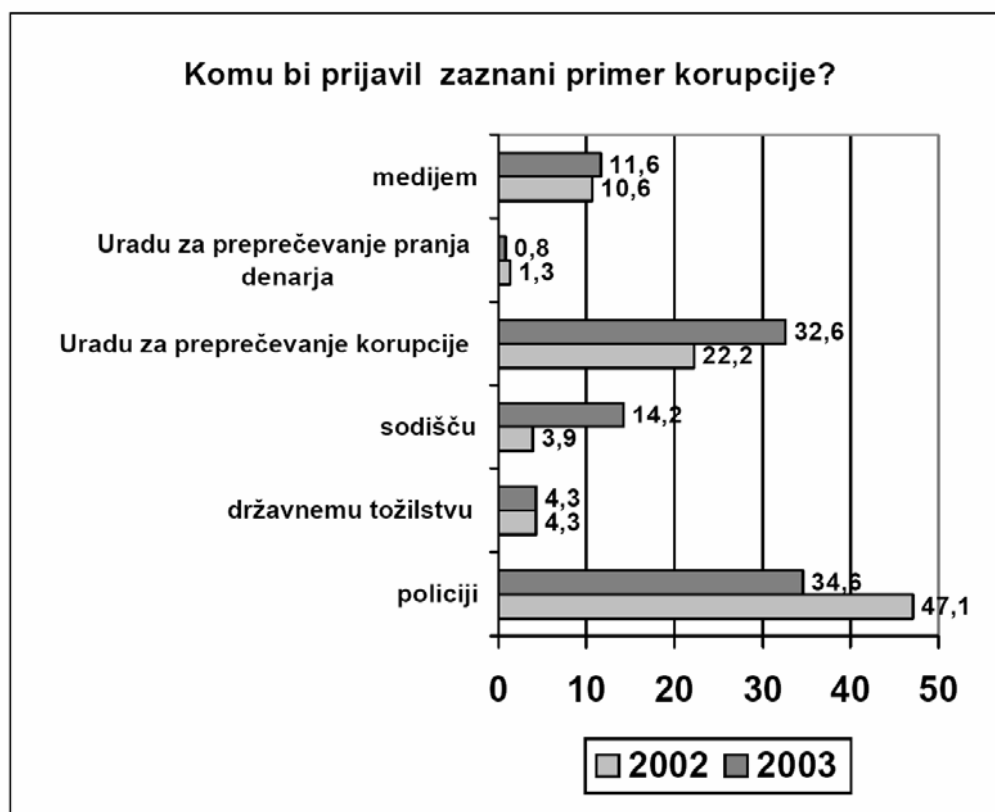

VIR: Stališča o korupciji 2003. CJMMK, Ljubljana

Potencial rezistence javnosti do pojavov korupcije

Da bi zaznalo korupcijo prijavilo, je izjavilo 52,2 odstotka vprašanih (v letu 2002 55,8 odstotka), da je ne bi, pa 30,6 odstotka (v letu 2002 27,3 odstotka). In komu bi prijavili zaznano korupcijo? 34,6 odstotka policiji, uradu za preprečevanje korupcije 32,6 odstotka. Leta 2002 jih je 47,1 odstotka navedlo, da bi prijavilo korupcijo policiji, in 22,2 odstotka uradu za preprečevanje korupcije, kar zelo verjetno kaže na to, da se je urad v tem času utrdil v zavesti javnosti.

Slika 4.3: Potencial rezistence javnosti do pojavov korupcije

VIR: Stališča o korupciji 2003. CJMMK, Ljubljana

Podatek, da bi več kot polovica anketiranih ‚zažvižgalo‘, če bi se znašli v takšni situaciji, je vsekakor zanimiv, težko pa je napovedati kakšno bi bilo odstopanje od stališč v praksi, torej koliko od tistih, ki so izjavili, da bi nepravilnosti razkrili, bi to tudi v resnici storilo.

Težko je predvideti tudi odnos javnosti do samega pojava whistleblowinga in do whistleblowerjev.

Vsekakor je vsaj zunanja, ‚izrazna‘ naklonjenost razkrivanju korupcije kazalec potrebe po zakonu o whistleblowerjih – verjetno bi se zgodilo več upravičenih razkritij nepravilnosti, če bi se državljani ob tem počutili bolj varne, zakonsko zaščitene.

5. ZAKLJUČEK

Večina whistleblowerjev utрпи resne posledice zaradi svojega dejanja razkritja. Zakaj sprejemajo osebna tveganja? Glede na obravnavane primere sem ugotovila, da je mnoge vodila predvsem poklicna etika, sestavni del njihovega poklica, nekateri so svoj 'etični kompas' pripisovali vzgoji ali verskim načelom, prav vsi pa so trdili, da so pač skušali 'narediti pravo stvar'. Le ena izmed obravnavanih whistleblowerjev, Sherron Watkins, je na nek način priznala, da je bilo njeno razkritje pravzaprav storjeno v obrambi, pred strahom, da bi bila spoznana za sokrivo napak drugih, če jih ne bi prijavila.

V uvodu sem nakazala na hipoteze, ki sem jih želela s tem delom potrditi. Mislim, da sem z analizo primerov dovolj jasno pokazala, da obstaja velika verjetnost univerzalnosti moralne motivacije, torej da je pri vseh whistleblowerjih prisoten intrinzičen etični dejavnik, četudi so prisotni tudi drugi, zunanji dejavniki ali notranji dejavniki 'manj moralne narave'. Če moralne motivacije ni, je težko govoriti o pravem whistleblowingu – pod predpostavko, da mora biti dejanje izvedeno za preprečitev škode sebi in drugim.

Ravno tako je analiza pokazala, da se whistleblowerji tipsko razlikujejo glede na položaj v podjetju in izobrazbo, kar pa ne pomeni, da se tipskih skupin ne bi dalo predvideti še ob kakšnem drugem analitičnem okviru. Lahko bi jih poskusili razvrstiti glede na spol, starost, in vrsto 'nepravilnega stanja ali dejanja', ki ga razkrivajo.

Tako absolutne pravilnosti hipotez ne morem zagovarjati, vsekakor pa lahko trdim, da sta obe hipotezi z veliko verjetnostjo vsaj del resnice o whistleblowerjih.

V normalnih okoliščinah ima organizacija pravico od svojih članov pričakovati zvestobo in zaupnost, vendar je v primerih, ko gre za resne prestopke in ko so ogrožena življenja, pomembnejši javni interes. Takrat ima javnost pravico, da izve, kaj se dogaja, pritožnik pa pravico do zaščite zaradi svojega dejanja.

Kot je prikazano v primerih, whistleblowing ni prijeten za nikogar, ne za pritožnika ne za zatoženca. Posledice za whistleblowerje so lahko nadvse krute, pravna zaščita pa je daleč od popolne. Če v organizaciji ne obstaja kultura, postopek ali zakon, ki bi nakazoval, da je za posameznika varno in sprejemljivo od drugih, da vloži pritožbo, bo ta predvideval, da se bo s pritožbo izpostavil maščevanju, izgubi službe ali uničenju kariere. Zagovorniki whistleblowerjev se pogosto sklicujejo na to, da zakoni, ki ščitijo whistleblowerje, posredno ščitijo tudi splošno javnost.

Upoštevanja vredne so tudi kritike na račun whistleblowinga, ki se v kulturi razvitega zahodnega sveta zelo širi. Močne so predvsem kritike na račun motivov whistleblowerjev, ki pogosto govorijo o neobstoju altruizma v teh primerih. Ob analizi primerov se v tej nalogi pogosto soočimo z dvoumnostjo motivacije whistleblowerja; v mnogokaterih primerih je oseba nekaj pridobila. Isto velja za mnoge manj znane primere, predvsem v državah, kjer so whistleblowerji zakonsko zaščiteni celo do te stopnje, da ne le proti njim niso mogoči tako rekoč nikakršni povračilni ukrepi delodajalca, temveč za razkritje korupcije celo prejmejo denarno nagrado. Tako kritiki opozarjajo na zlorabe, ki zaradi tega lahko nastajajo s strani zaposlenih, na izgubo zaupanja med sodelavci, na porušitev korporativne klime ipd.

Dejstvo je, da živimo v informacijski ekonomiji, kjer so podjetja lahko izjemno kompleksno organizirana in kjer so njihove dejavnosti relativno netransparentne – pogosto namenoma. V teh okoliščinah so navadno visoko postavljeni uslužbenci tisti, ki v procesu izvajanja svojega dela opazijo vprašljive dejavnosti v podjetju. Pogosto so ravno menedžerji tisti, ki vedo, kdaj se v organizaciji dogajajo kršitve – da na primer prodajajo poškodovane izdelke, ogrožajo okolje ali zaposlene ali pa goljufajo javnost ali oblast.

Ker so to istočasno tisti, ki lahko zaradi whistleblowinga največ zgubijo, je zelo pomembno, da jim država zagotovi zakonsko zaščito pred tožbami in drugimi povračilnimi ukrepi, v primeru, da se odločijo za (notranje ali zunanje) razkritje škodljivih praks. Poleg tega je nujno vzpodbujanje javne razprave na to temo, pa tudi vpeljava

izobraževalnih programov, ki bi vodstva organizacij poučila o koristnosti vpeljave programov za notranje whistleblowerje in definicije procesov notranje poti pritožb. Na ta način bi same organizacije lahko notranje popravile napake, preden bi se te razvile v javni škandal, in v procesu od tega še pridobile koristna znanja in podatke, kako izboljšati svoje delovanje.

6. LITERATURA IN VIRI

1. **Alexander, Richard (2004):** The Role of Whistleblowers in the Fight against Economic Crime. London: *Journal of Financial Crime* 12(2), 131–138.
2. **A. Barnett, S. Hughes (2001):** *British firm accused in UN 'sex scandal'*. Dostopno na <http://observer.guardian.co.uk/international/story/0,6903,529136,00.html> (1. avgust 2005).
3. **Beharie, Nicolette (2004):** Half-hearted welcome for whistleblower rules. Don Mills: *OHS Canada Magazine* 20(8) 15.
4. **Bertram, Connie N. (2005):** A Whistle Stop for Whistleblowers. Washington: *Community Banker* 14(4), 48–49.
5. **R.D. Boyle (1990):** A Review of Whistleblower Protections and Suggestions for Change. Riverwoods: *Labor Law Journal* 41(12), 821–830.
6. **Bukovec, Tomaž (1998):** *Namestnik poveljnika opozarja*. Dostopno na <http://www.dnevnik.si/cgi/view.exe?w=dn.6.6.1998.wtnz> (1. julij 2006).
7. **Bukovec, Tomaž (1998):** *Dvoboj med ministrstvom in majorjem*. Dostopno na <http://www.dnevnik.si/cgi/view.exe?w=dn.12.6.1998.ecdrf> (1. julij 2006).
8. **Bukovec, Tomaž (1998):** *Mučenik nove slovenske vojske*. Dostopno na <http://www.dnevnik.si/cgi/view.exe?w=dn.7.7.1998.ewyk> (1. julij 2006).
9. **Caharijas, Domen (1998):** *Ujetniki otroških bolezni*. Dostopno na <http://www.dnevnik.si/cgi/view.exe?w=dn.11.6.1998.80no4> (1. julij 2006).
10. **Campbell, Duncan (2002):** *It's Time to Take Risks*. Dostopno na <http://www.guardian.co.uk/usa/story/0,12271,857099,00.html> (1. avgust 2005).
11. **G. D. Chryssides, J. H. Kaler (1993):** *An Introduction to Business Ethics*. London: International Thomson Business Press.
12. **Dandekar, Natalie (1991):** Can whistleblowing be fully legitimized? A theoretical discussion. Florida: *Business and Professional Ethics Journal* 10 (1), 89–108.
13. **Davey, Rhodri (2004):** Whistleblowers and their rights. Sutton: *Personnel Today* 10, 17.

- 14. Davis, Michael (1996):** Some Paradoxes of Whistleblowing. Florida: *Business & Professional Ethics Journal* 15(1), 3–19.
- 15. Friel, Brian (2005):** Accepting Injustice. Washington: *Government Executive* 37(4), 63.
- 16. M.P. Glazer, P.M. Glazer (1989):** *The Whistleblowers: Exposing Corruption in Government & Industry*. New York: Harper Collins.
- 17. Gordon, Sheldon (2004):** Blowing the Whistle. Ottawa: *National* 13(7), 22–29.
- 18. Grunell, Marianne (2000):** *Whistleblowing under debate*. Dostopno na <http://eurofound.europa.eu/eiro/2000/05/inbrief/nl0005191n.html#contentpage> (16. julij 2006).
- 19. R. House, A. Watt, J.M. Williams (2004):** Teaching Enron: The Rhetoric and Ethics of Whistle-Blowing. New York: *IEEE Transactions on Professional Communication* 47(4), 244–255.
- 20. Jalife, Gustavo (1997):** *Righteous Among the Nations*. Dostopno na <http://www.raoulwallenberg.net/?en/articles/947.htm> (12. avgust 2005).
- 21. Kloppers, P. (1997):** Behoort die whistle blower beskerm te word? Capetown: *Stellenbosch Law Review* 8(2), 237–248.
- 22. Lang, Serge (1998):** *Challenges*. London: Springer.
- 23. Marcelo, Simeon V. (2006):** *Comparative analysis of whistleblower legislation in other countries*. Dostopno na http://www.aim-hills.ph/projectpage/prs/research3_13_6.htm (3. januar 2007).
- 24. M.P. Miceli, J.P. Near (1985):** Characteristics of Organizational Climate and Perceived Wrongdoing Associated With Whistleblowing Decisions. Bowling Green: *Personnel Psychology* 38(3), 525–544.
- 25. T.L. Mohr, D. Slovin (2005):** Making Tough Calls Easy. Arlington: *Security Management* 49(3), 51–56.
- 26. O'Connor, J.D. (2005):** *I'm the guy they called Deep Throat*. Dostopno na <http://www.vanityfair.com/politics/features/2005/07/deepthroat200507> (6. avgust 2005).

- 27. Pellegrini, Frank (2002):** *Person of the Week: 'Enron Whistleblower' Sherron Watkins*. Dostopno na <http://www.time.com/time/pow/article/0,8599,194927,00.html> (7. avgust 2005).
- 28. Ragin, Charles C. (1994):** *Constructing Social Research: The Unity and Diversity of method*. London: Pine Forge.
- 29. Robach, Amy (2005):** *Nixon aides say Felt is no hero*. Dostopno na <http://www.msnbc.msn.com/id/8060320/> (6. avgust 2005).
- 30. Robins, Jon (2004):** Whistling an unhappy tune. Dostopno na <http://www.thelawyer.com/cgi-bin/item.cgi?id=111814&d=11&h=24&f=23> (17. avgust 2005).
- 31. Slater, Chuck (2002):** *Jeffrey Wigand: The Whistle-Blower*. Dostopno na <http://www.fastcompany.com/articles/2002/05/wigand.html> (2. avgust 2005).
- 32. Smith, Christine L. (2004):** Whistleblower law: A guide to legal protections for corporate employees. Geneva: *International Labour Review* 143(4), 400–401.
- 33. Sotto, Lisa J. (2006):** New Guidance on the Whistleblower Hotlines in the EU. New York: *Legal Reporter* 1(3), 1–4.
- 34. M.I. Steinberg, S.A. Kaufman (2005):** Minimizing Corporate Liability When the Whistle Blows in the Post Sarbanes-Oxley Era. Iowa City: *Journal of Corporation Law* 30(3), 445–463.
- 35. Swartz, Nikki (2005):** Whistleblower Complaints Growing. Lenexa: *Information Management Journal* 39(3), 8.
- 36. Sweeney, Paul (2005):** Accomodating Would-Be Whistleblowers. Morristown: *Financial Executive* 21(2), 26–28.
- 37. N. Toš, V. Miheljak, S. Uhan, B. Malnar, S. Kurdija (2003):** *Raziskava: Stališča o korupciji*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- 38. Vulliamy, Ed (2002):** *The woman who took on a giant*. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/enron/story/0,,640205,00.html> (16. avgust 2005).
- 39. Weiss, J.W. (1994):** *Business ethics: A managerial, stakeholder approach*. Belmont: Wadsworth.

40. Wiener, Jon (1999): *Swiss bank guard Christoph Meili, no hero at home, now lives in California.* Dostopno na <http://www.fpp.co.uk/online/99/08/Meili2.html> (10. avgust 2005).

41. Wild, Damian (2003): *Profile: Sherron Watkins, Enron Whistleblower.* Dostopno na <http://www.accountancyage.com/features/1135919> (11. avgust 2005).

42. Zeller, Shawn (2005): *Face-Off Over Fraud.* Washington: *Government Executive* 37(12), 26–27.

SPLETNE STRANI:

1. Australasian Legal Information Institute (2006): *New South Wales Consolidated Acts: Protected Disclosure Act.* Dostopno na

http://www.austlii.edu.au/au/legis/nsw/consol_act/pda1994251/ (16. januar 2007).

2. BBC News (2002): *Brussels whistleblower Paul van Buitenen quits in despair.*

Dostopno na <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2219114.stm> (19. avgust 2005).

3. BBC News (2004): *Vanunu defiant ahead of release.* Dostopno na

http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3640989.stm (17. avgust 2005).

4. BBC News (2004): *Bishop 'angry' over Vanunu arrest.* Dostopno na

http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4003869.stm (17. avgust 2005).

5. BBC News (2005): *Israel bars senior BBC producer.* Dostopno na

http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4208619.stm (17. avgust 2005).

6. Democracy now (2004): *International War Whistleblowers Tell Why They Exposed Their Governments.* Dostopno na

<http://www.democracynow.org/article.pl?sid=04/09/09/1358238>, (16. avgust 2005).

7. EU ABC (2003): *Whistleblowers.* Dostopno na <http://en.euabc.com/word/962> (20. avgust 2005).

8. Ellsberg (2005): *Truth Telling Project.* Dostopno na

<http://www.ellsberg.net/content/view/34/48/> (18. avgust 2005).

9. European Parliament Website (2005): *European parliament biography of Paul van Buitenen.* Dostopno na

http://www.db.europarl.eu.int/ep6/owa/whos_mep.data?ilg=EN&iucd=28264 (19. avgust 2005).

10. Find Law (2000): *The False Claims Act*. Dostopno na <http://library.findlaw.com/2000/Nov/1/130252.html> (19. avgust 2005).

11. Institute for public accuracy (2004): *The Katharine Gun case*. Dostopno na <http://www.accuracy.org/gun> (14. avgust 2005).

12. Jeffrey Wigand (2000): *Biography*. Dostopno na <http://www.JeffreyWigand.com/insider/bio.html> (3. avgust 2005).

13. Office of Public Sector Information (1998): *Public Interest Disclosure Act 1998*. Dostopno na <http://www.legislation.hmso.gov.uk/acts/acts1998/19980023.htm> (7. avgust 2006).

14. Public Concern at Work (2000): *UK Public Interest Disclosure Act*. Dostopno na <http://www.pcaw.co.uk/legislation/legislation.html> (5. avgust 2006).

15. Titov mercedes da, gliser ne (2001). *Nedelo*: Dostopno na http://delo.si/index.php?sv_path=43,50&id=8b0eea97e65858346bce8c7c80dc820704&source=Nedelo (1. junij 2006).

16. Whistleblower Laws (2001): *The Law: An Overview*. Dostopno na <http://www.whistleblowerlaws.com/protection.htm> (8. avgust 2006).

17. *Wikipedia* (2005): *W. Mark Felt*. Dostopno na https://en.wikipedia.org/wiki/Mark_Felt (5. avgust 2005).

18. *Wikipedia* (2005): *John Dean*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/John_Dean (5. avgust 2005).

19. *Wikipedia* (2005): *Deep Throat*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/Deep_throat (5. avgust 2005).

20. *Wikipedia* (2005): *Sherron Watkins*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/Sherron_Watkins (19. avgust 2005).

21. *Wikipedia* (2005): *Daniel Ellsberg*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Ellsberg (18. avgust 2005).

22. *Wikipedia* (2004): *Katharine Gun*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/Katharine_Gun (14. avgust 2005).

23. *Wikipedia* (2005): *Official Secrets Act*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/Official_Secrets_Act (7. avgust 2006).
24. *Zakon o delovnih razmerjih (ZDR)*, sprejet 24. aprila 2002. Ljubljana: Uradni list RS, 42/2002, z dne 15. 5. 2002. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200242&dhid=41932> (20. avgust 2006).
25. *Zakon o javnih uslužbencih (ZJU)*, sprejet 11. junija 2002. Ljubljana: Uradni list RS, 56/2002, z dne 28. 6. 2002. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200256&dhid=42746> (20. avgust 2006).
26. *Zakon o preprečevanju korupcije (ZPKor)*, sprejet 19. decembra 2003. Ljubljana: Uradni list RS, 2/2004, z dne 15. 1. 2004. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=20042&dhid=66805> (20. avgust 2006).
27. *Zakon o ratifikaciji civilnopravne konvencije o korupciji (MCKK)*, sprejet 27. marca 2003. Ljubljana: Uradni list RS, 35/2003, z dne 11. 4. 2003. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200335&dhid=61342> (20. avgust 2006).
28. *Zakon o ratifikaciji kazenskopravne konvencije o korupciji (MKKK)*, sprejet 29. februarja 2000. Ljubljana: Uradni list RS, 26/2000, z dne 24. 3. 2000. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200026&dhid=11064> (20. avgust 2006).